

NACIONALINIS MUZIEJUS
LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS VALDOVŲ RŪMAI
LIETUVOS ISTORIJS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ISTORIJS ATODANGOS

PROFESORIAUS MEČISLOVO JUČO
90-mečio jubiliejui skirtas
mokslinių straipsnių rinkinys

SUDARYTOJAI

Vydas Dolinskas, Rimvydas Petrauskas, Edmundas Rimša

Nacionalinis muziejus
LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS
VALDOVŲ RŪMAI

VILNIUS
2016

Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų studijos, XXIV tomas

Sudarytojai

Vydas Dolinskas, Rimvydas Petrauskas, Edmundas Rimša

Recenzentai

Prof. dr. Valdas Rakutis (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija)

Doc. dr. Jolanta Karpavičienė (Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai / Vilniaus universitetas)

Dr. Gitana Zujienė (Lietuvos istorijos institutas)

Redaktorės

Brigita Kulikovskienė, Judith Lewonig, Beata Piasecka

Vertėja į anglų kalbą

Albina Strunga

Vertėja iš lenkų kalbos

Irena Katilienė

Vertėja iš vokiečių kalbos

Lina Plaušinaitytė

Leidybos koordinatore

Laima Kunickytė

Profesoriaus M. Jučo fotografijas atrinko

Gintarė Tadarovska

Dizainas ir maketavimas

UAB „Savas takas“ ir ko

Už pagalbą rengiant šią knygą leidėjai nuoširdžiai dėkoja Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui ir jo darbuotojai Nijolei Šulgienei, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Vadovybės informacijos skyriaus vedėjai Virgilijai Beganskaitei ir profesoriaus Mečislovo Jučo dukteriai dr. Aurelijai Jučaitėi.

Viršelyje

Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Senojo (1506–1548) maldyno puslapio fragmentas su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbu – Vyčiu, iliuminatorius Stanislovas Samostšelnikas (Stanisław Samostrzelnik, lot. Stanislaus Claratumbensis, 1480–1541), Krokuva, 1524 m. BL

Doc. dr. dr. h. c. Edmundas Rimša

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

Biržų miesto herbas

382

Biržai nuo jų pirmojo paminėjimo 1455 m. iki XX a. buvo privati valda, kelis šimtus metų priklausiusi vienai galingiausių Lietuvoje Radvilų giminei, nuo 1811 m. – Tiškevičiams. Šalia dvaro išaugęs miestelis 1589 m. gavo Magdeburgo miesto teises, tapo svarbia Biržų ir Dubingių atšakos kunigaikščių Radvilų rezidencija, Biržų kunigaikštystės administraciniu centru. Tad ir Biržų istorija domimasi nuo seno. Jau 1869 m. Eustachijus Tiškevičius, pasinaudojęs dvaro ir miesto archyvais, parašė tam laikui ganėtinai gerą Biržų miesto, pilies ir majorato apžvalgą¹. Kelios studijos pasirodė XX a., o iš naujausių darbų verta paminėti Biržų krašto muziejaus „Sėla“ darbuotojo Antano Seibučio sudarytą straipsnių rinkinį, kuriame įvairiais aspektais nagrinėjama Biržų miesto ir krašto istorija nuo XV a. iki Atgimimo laikų². Mus šiuo atveju labiausiai domina Biržų miesto heraldika, jos kaita bėgant amžiams. Prieš dvidešimt metų jau esame šiuo klausimu rašę, vėliau surinktus duomenis papildę naujais faktais ir išvadomis. Tuose darbuose daugiausia dėmesio skyrėme XVI–XVIII a. Biržų miesto heraldikai³. Liko tik prabėgomis paminėtas Ketverių metų seimo (1788–1792) laikų herbas, beveik visai apeita Pirmosios Lietuvos Respublikos heraldika, pirmasis bandymas herbą atkurti sovietiniais laikais ir istorinės heraldikos sugrįžimas, minint Biržų miesto savivaldos 400 metų jubiliejų⁴. Tema pasirinkta neatsitiktinai. Mūsų Jubilias Profesorius Mečislavas Jučas ne tik domėjosi Biržų miesto ir pilies istorija, rinko archyvinę medžiagą Švedijos archyvuose, bet ir buvo vienas pirmųjų istorikų, dar sovietiniais laikais palaikiusių Lietuvos miestų istorinės heraldikos atkūrimą⁵.

Vexillum album et in illius medio aquila nigra

Iš XVI a. žinomas vos vienas kitas iki mūsų dienų išlikęs savivaldos teisių suteikimo privilegijos originalas. Originalas svarbus tuo, kad dažnai tik jame būna nupieštas miestui suteiktas herbas. Prie laimingųjų priklauso ir Biržai, kurių pirmoji puošni Magdeburgo miesto teisių pergamentinė privilegija, išduota 1589 m. kovo 9 d. Varšuvoje, išliko iki mūsų dienų ir šiuo metu saugoma Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje Krokuvoje. Joje Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Zigmantas Vaza iškilmingai rašė: „Miesto raštams, taip pat ir aktams antspauduoti duodame ir suteikiame tam Biržų miesteliui herbą arba viešą

1 Tyszkiewicz E. *Birže: Rzud oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, St. Petersburg, 1869; Tiškevičius E. *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praetį*, iš lenkų kalbos vertė A. Baublys, Šiauliai, 1998.

2 *Biržų istorijos apybraižos*, sudarė A. Seibutis, Vilnius, 2006.

3 Rašant šį darbą, panaudota: Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, in: *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, sudarė Z. Kiaupa ir E. Rimša, kn. 2, Vilnius, 1992, p. 76–168; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999, p. 176–182; Rimša E. *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, tłum. J. Sienkiewicz, red. nauk. A. Rachuba, Warszawa, 2007, s. 312–320.

4 Apie tai fragmentiškai užsiminta: Rimša E. „Biržų herbas: laiko dulkes nužėrus“, in: *Tarybų darbas*, 1989, Nr. 7, p. 30–31; *Lietuvos heraldika* (tas pats anglų kalba: *The heraldry of Lithuania*), kn. 1, sudarė ir parengė E. Rimša, Vilnius, 1998, p. 35–37; Seibutis A. „Biržų herbo evoliucija“, in: *Biržų istorijos apybraižos*, p. 137–138; *Lietuvos heraldika* (tas pats anglų kalba: *The heraldry of Lithuania*), parengė E. Rimša, Vilnius, 2008, p. 127–129 ir kai kuriuose kituose darbuose.

5 Jučas M. „Kai kurie Biržų pilies ir senamiesčio istorijos metmenys“, in: *Architektūros paminklai*, t. 2, Vilnius, 1972, p. 28–45; Jučas M. „Aš – savo miesto patriotas. Senieji Lietuvos miestų herbai“, in: *Švyturys*, 1967, Nr. 10, p. 7–9.

1589 m. Biržų miesto herbas, BPAN, perg. 596

Coat of arms of the city of Biržai from 1589, BPAN, perg. 596

383

ženklą – baltą vėliavą ir jos viduryje juodą erelį, tokį, koks yra pavaizduotas. Būtent šį herbą arba ženklą amžinai tame mieste norime turėti“⁶. Vėliau šias žinias, be platesnių komentarų, pakartojo bemaž visi XIX a.–XX a. pirmos pusės autoriai, rašę apie Biržų miesto herbą⁷. Tik Motiejus Valančius, versdamas tekstą į lietuvių kalbą, sukeitė spalvas, nurodydamas „balta ereli belekanti ant karuneli“⁸.

Taigi, kaip atrodė 1589 m. Biržų herbas, kokios jo kitos spalvos, galima spręsti tik iš privilegijos piešinio⁹. Jame vaizduojamas geltonas (smėlio spalvos) skydas, ant kurio statmenai uždėta vimpelo formos balta plevėsuoji vėliava, kotas rudas. Ant jos nupieštas juodas erelis su auksiniu snapu ir kojomis. Herbinį skydą juosia žalias laurų vainikas.

Be 1589 m. herbo, išliko kelios jo nespaltotos 1642 m. – XVIII a. pradžios kopijos¹⁰, taip pat 40 mm skersmens Biržų miesto antspaudas, prispaustas ant 1610 m. Biržų magistrato sprendimo, kuriuo į Biržus kviečiami įvairių specialybių amatininkai, jiems žadamos lengvatos. Šį raštą pasirašė miesto vaitas Mikalojus Stanislovaitis ir burmistras Mikalojus Plurevičius. Antspaude vaizduojama statmena vėliava su Radvilų vienagalviu ereliu. Palei antspaudą kraštą įrašyta vietomis sunykusi lotyniška legenda: SIG[ILLVM] CIVITAT[IS] BIRZENSIS 15+89 (Biržų miesto antspaudas, 1589). Ji nuo vaizdulio atskirta linija, iš vidaus papuošta

6 „Ad literas autem et actiones civitatis obsignandas oppido Bierze stemma sive publicum insigne donamus et assignamus vexillum album et in illius medio aquila nigra, hoc quo cernis modo depictum. Quod quidem stemma seu insigne perpetuum eiusdem civitatis esse volumus“, *Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie* (toliau – BPAN), perg. 596. Mikrofilmas yra Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (toliau – LMAVB), Nr. 2034.

7 Wolonczewskis K. M. *Žemajtu viskupiste*, d. 2, Vilnius, 1848, p. 238–239; Tyszkiewicz E. *Birže*, s. 122; Ruškys P. „Biržų pilis ir jos apylinkės“, in: *Mūsų senovė*, kn. 1, Tilžė, 1921, p. 155; Yčas J. *Biržai. Tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė: Istorijos eskizas*, Kaunas, 1931, p. 27; Akiras-Biržys, *Lietuvos miestai ir miesteliai*, t. 2: *Biržų apskritis*, Kaunas, 1932, p. 29; Gumowski M. „Herby miast litewskich“, in: *Ateneum wileńskie*, rocz. 10, 1935, s. 258–259.

8 Wolonczewskis K. M. *Žemajtu viskupiste*, d. 2, p. 238–239. Šiuo atveju „karuneli“ reiškia vėliavą, vėliavėlę (*Lietuvių kalbos žodynas*, t. 5, Vilnius, 1959, p. 350).

9 Herbas skelbtas: Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, 1 il. įklijoje; *Lietuvos heraldika*, kn. 1, p. 35; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 176; Rimša E. *Pieczęcie*, s. 313; *Lietuvos heraldika*, 2008, p. 128.

10 Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, 2–5 il. įklijoje.

Pirmasis Biržų miesto antspaudas, 1610 m., LMAVB, f. 31–1205, perpiešė Skaidrutė Žeizytė

The first seal of Biržai city, 1610, LMAVB, f. 31–1205, redrawn by Skaidrutė Žeizytė

trikampiais arba dantukais, ant kurių smagalių uždėti, atrodo, trilapiai žiedeliai¹¹. Be abejo, tai pirmasis Biržų miesto antspaudas. Jo ikonografija pagrįsta 1589 m. privilegijos herbo duomenimis. Apie tai kalba ir legendoje įrašyti 1589 m., kurie rodo tiek savivaldos, tiek spaudo atsiradimo laiką. Tai vienas puošniausių gero meistro XVI a. išraižytų spaudų, kuris miesto raštinėje, jeigu nepažuvo per 1625 m. švedų invaziją arba 1641 m. gaisrą¹², turėjo išlikti bent iki 1642 m., kai ant erelio krūtinės buvo uždėtas skydas su trimis ragais, o galbūt dar ilgiau, iki 1655–1661 m. karo.

Tiek 1589 m. Biržų herbas, tiek pirmasis savivaldaus miesto antspaudas aiškiai rodo, kad juose vyrauja kunigaikštiški Radvilų giminės heraldikos motyvai ir spalvos. Žinant Radvilų magdeburginių miestų privilegijų rengimo subtilybes, kur daugelis dalykų priklausė nuo miestų savininkų interesų ir užgaidų, tuo netenka stebėtis. Štai 1586 m. Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis instrukcijoje pasiuntiniui pas vicekanclerį Leoną Sapiegą dėl Nesvyžiaus Magdeburgo miesto teisių rašė: „O kai bus rašoma privilegija, reikia, kad joje būtų nupieštas ir aprašytas toks miesto herbas, kokį siunčiu“. Instrukcijos pabaigoje dar pridūrė: „Jo malonybei ponui vicekancleriui herbus duoti, kai rašys Magdeburgo teisių privilegiją arba kai apie

11 Biržų miesto antspaudas, LMAVB, f. 31–1205 (1610.VIII.8). S. Žeizytės piešiniai saugomi Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyriuje (toliau – LIJ RS), f. 40, lent. VI, 1 ir lent. XX. 3. Skelbtas: Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 178; Rimša E. *Pieczęcie*, s. 314. Tarp Biržų dvaro dokumentų išliko E. Tiškevičiaus darytas 1589 m. privilegijos, kurią jis paskelbė (Tyszkiewicz E. *Birze*, s. 121–126; Tiškevičius E. *Biržai*, p. 70–73), nuorašo nuorašas. Jo pabaigoje nupieštas 40 mm skersmens, t. y. antspaudu dydžio žiedas ir jame įrašyta legenda * SIGILLVM * CIVITATIS * BIRZANENSIS * 1 x 5 x 8 x 9. Po juo išvardyti nuorašą pasirašę Biržų miesto pareigūnai: vaitas Kristupas Klibakas, burmistras Mikalojus Stanislovaitis ir raštininkas Kasparas Visockis (LMAVB, f. 31–1264, l. 6°). Galima manyti, kad nuorašas padarytas tarp 1599 m. (tuomet vaitu dar buvo Andrius Rimša, žr. *Biržų dvaro teismo knygos 1620–1745*, parengė V. Raudelišnas, R. Firkovičius, Vilnius, 1982, p. 448) ir 1610 m., kai minėtasis burmistras M. Stanislovaitis jau ėjo miesto vaito pareigas. Vadinas, E. Tiškevičius žinojo vieną seniausių Biržų miesto antspaudų. Galimas daiktas, kad jo perrašytoje legendoje sudėtos šešiakampės žvaigždutės iš tikrųjų buvo. Tačiau kiti skiriamieji ženklai ar bent jų dalis, taip pat žodžio BIRZANENSIS rašyba bus klaidingi, originale tiek daug raidžių nėra. Nežinia, kodėl E. Tiškevičius, skelbdamas minėtą privilegiją, vietoj šio įdėjo vėlesnįjį antspaudą. Galbūt jis neturėjo tinkamo piešinio, nes savo nuoraše pavaizdavo tik 1589 m. antspaudu legendą ir žiedo centre įrašė LS – *Locus sigilli* (Antspaudu vieta). Be to, kaip galima spręsti iš kitų XIX a. paskelbtų miestų antspaudų, dauguma jų buvo perpiešti iš spaudų. Matyt, ir E. Tiškevičius, būdamas muziejininkas, miesto spaudui teikė didesnę reikšmę.

12 Jučas M. „Kai kurie Biržų pilies ir senamiesčio istorijos metmenys“, p. 29, 41; Pinkus S. *Biržų pilis*, Vilnius, 1986, p. 15.

juos klausinės¹³. Tas pats L. Sapiega 1589 m. sausio 4 d. Kristupą Radvilą Perkūną informavo apie kai kuriuos su valdovu suderintus Biržų privilegijos punktus ir prašė jam atsiųsti suformuluotą punktą, „kokį herbą kunigaikštis norėsiąs tam miesteliui duoti“¹⁴. Pagaliau ir pirmąjį puošnų Biržų miesto spaudą greičiausiai miestiečiai bus gavę iš paties Kristupo Radvilos Perkūno rankų, nes jų 1589 m. privilegijos originalas su herbo piešiniu bent iki XVII a. vidurio buvo saugomas ne miesto, o privačiame Radvilų archyve. Didelė tikimybė, kad jo miestiečiai net nematė, taigi, ir patys negalėjo pasidaryti herbino spaudo¹⁵. Jokiamo šaltinyje nesakoma, ką reiškia tas Kristupo Radvilos Perkūno Biržams „duotas herbas“, tad pabandykime patys išsiaiškinti ar bent pateikti galimus tokios simbolikos parinkimo motyvus.

Radvilos iš seno naudojo herbą – mėlyname lauke tris juodus medžioklės ragus, lenkiškai vadinamą *Trąby*. Šį herbą 1413 m. Horodlės suvažiavime iš lenkų šlėktų priėmė Radvilų pirmtakas Kristinas Astikas iš Kernavės¹⁶. Nuo jo sūnų giminė suskilo į dvi šakas – Astikų ir Radvilų. Jau 1518 m. vienas Astiko proanūkių, Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleris Mikalojus Radvila, buvo išsirūpinęs iš Šventosios Romos imperatoriaus Maksimiliano I kunigaikščio titulą savo šeimai ir vadinosi Goniondozo bei Medilo kunigaikščiu¹⁷. Su kunigaikščio titulu buvo papildytas senasis herbas ereliu. Bet po jo ir jo sūnaus Jono mirties 1542 m. ši giminės linija išnyko¹⁸. Tačiau neišnyko Radvilų siekimai kunigaikštiškos kpurės. Aktyviausiai šia kryptimi veikė velionio Mikalojaus Radvilos brolių vaikai, pusbroliai Mikalojus Radvila Juodasis ir Mikalojus Radvila Rudasis.

Mūsų, arba Vidurio Europos, regione pagal to meto tradiciją kunigaikščio titulą galėjo suteikti Šventosios Romos imperatorius. Galimybė patekti pas jį atsirado 1547 m., kai Žygimantas Augustas pasiuntė Mikalojų Radvilą Juodąjį pas Romos karalių Ferdinandą I sutvarkyti kraičio grąžinimo reikalų po Elžbietos Habsburgaitės mirties. Per šią misiją ir buvo įgyvendinta sena Radvilų svajonė. Iš imperatoriaus Karolio V 1547 m. gruodžio 10 d. pavyko gauti privilegiją, kuria Mikalojui Radvilai Juodajam, jo broliui Jonui, pusbroliui Mikalojui Radvilai Rudajam ir jų palikuonims buvo suteikti Šventosios Romos imperijos kunigaikščių titulai. Be to, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Mikalojus Radvila Juodasis tapo Olykos ir Nesvyžiaus, o Mikalojus Radvila Rudasis – Biržų ir Dubingių kunigaikščiais.

13 „A gdy się przywilej będzie miał pisać, aby w nim wymalowan i opisan był herb miescki taki, jaki posylam“. <...> „Herby dać do JMP podkanclerzego, gdy się przywilej na prawo majdeburkie pisać będzie, albo gdy się o nich pytać będa“, *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (toliau – AGAD), *Archiwum Radziwiłłów*, dz. XV, teka 5, plik 2, dok. 2. Plg. Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 425–426; Rimša E. *Pieczęcie*, s. 712–714).

14 „<...> przeto racz mi W. ks. Mę articulatum rozkazac wypisać, jakowy herb miasteczku temu chce WMę dać <...>“ (*Archiwum domu Sapiechów*, t. 1: *Listy z lat 1575–1606*. Wydane staraniem rodziny, oprac. A. Prochaska, Lwów, 1892, s. 42, nr 59).

15 Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, p. 87–88; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 19–20.

16 Semkowicz W. „O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle 1413 r.“, in: *Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie*, t. 5, red. W. Semkowicz, Kraków, 1921, s. 39–42, 47. Naujas leidimas: *Litvano-Slavica Posnaniensia. Studia historica*, t. 3, Poznań, 1989, s. 57–58; Antoniewicz M. *Protoplaści ksiąząt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii*, Warszawa, 2011, s. 96–97 ir kt.; Rimša E. „1413 m. Lietuvos bajorų dokumento antspaudai“, in: *1413 m. Horodlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai) / Akty Horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia)*, sudarė J. Kiaupienė ir L. Korczak, Vilnius, Kraków, 2013, p. 399–400, 429–431.

17 1518 m. privilegijos originalas išliko Radvilų archyve, kuris dabar saugomas Vyriausajame senųjų aktų archyve Varšuvoje. Jis skelbtas: Górzynski S., Grala J., Piwkowski W., Urbaniak V., Zielińska T. *Radziwiłłowie herbu Trąby*, Warszawa, 1996, s. 46 ir įkliją; Górzynski S. „Rodzina Radziwiłłów i ich tytuły“, in: *Miscellanea historico-archivistica*, t. 7, Warszawa, 1997, s. 19–21; Antoniewicz M. *Protoplaści ksiąząt Radziwiłłów*, s. 22–23.

18 Malczewska M. *Latyfundiūm Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku*, Warszawa, Poznań, 1985, s. 37; Antoniewicz M. *Protoplaści ksiąząt Radziwiłłów*, s. 60.

Nesvyžiaus ir Olykos kunigaikščių
Radvilų herbas pagal 1547 m.
Ferdinando I privilegiją

Coat of arms of the Radziwiłł dukes of
Nesvyzh and Olyka, according to the
privilege of Ferdinand I of 1547

Šią privilegiją gruodžio 14 d. patvirtino Romos karalius Ferdinandas I, o po gerų metų, 1549 m. sausio 24 d., ir Žygimantas Augustas, tuo metu jau visateisis Lenkijos ir Lietuvos valdovas¹⁹. Ne paskutinis vaidmuo šiuo reikalu teko Žygimantui Augustui. Jis, sužavėtas Mikalojaus Radvilos Rudojo sesers Barbaros Radvilaitės grožio, slapta su ja susituokė Vilniuje dar 1547 m. birželio ar liepos mėnesį ir, be abejo, buvo suinteresuotas savo žmonos, būsimosios karalienės, giminės kunigaikštišku titulu²⁰. O Radvilos šią meilės istoriją bus sėkmingai išnaudoję savo interesams.

Kartu su kunigaikščio titulu kaip imperatoriaus malonės ženklas senasis Radvilų herbas buvo papildytas Romos karališkuoju vienagalviu ereliu. Taigi, Radvilų kunigaikštiškas herbas – auksiniame (geltoname) lauke juodas vienagalvis erelis su auksinėmis (geltonomis) kojomis ir snapu (kunigaikštiškos garbės simboliai). Jam ant krūtinės uždėtas senasis giminės herbas su trimis medžioklės ragais. Šie, kaip minėtoje 1547 m. Ferdinando I privilegijoje, gali būti kartu su kitais giminės herbais, šiuo atveju konkrečiai rodančiais Nesvyžiaus ir Olykos kunigaikščių Radvilų šeimą²¹.

Oficialiai valstybės patvirtintas kunigaikščių titulas, ryšiai su valdovo šeima iškėlė Radvilas į pirmąją Lietuvos didikų gretą. Jų valdose, tarp jų ir Biržuose, ėmė formotis stam-

19 1547.XII.14 ir 1549 m. privilegijų originalai išliko Vyriausiąjame senųjų aktų archyve Varšuvoje. Juose pavaizduoti herbai skelbti: Górczyński S., Grala J., Piwkowski W., Urbaniak V., Zielińska T. *Radziwiłłowie herbu Trąby*, s. 47; Górczyński S. „Rodzina Radziwiłłów“, s. 22–23.

20 Baliński M. *Pisma historyczne*, t. 1, Warszawa, 1843, s. 263–278; Bućackis B. *Radvila Juodasis patriotas ir protestantas*. Biografija, Chicago, 1977, p. 64–72; Lulewicz H. „Radziwiłł Mikolaj zwany Rudym; zwany Czarnym“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 30/2, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1987, zes. 125, s. 321, 336; Ragauskienė R. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002, p. 45–46.

21 Baliński M. *Pisma historyczne*, s. 271–272, 275–276; von Volborth C. A. *Heraldry of the word*, London, 1973, p. 148; Górczyński S., Grala J., Piwkowski W., Urbaniak V., Zielińska T. *Radziwiłłowie herbu Trąby*, s. 47 ir įkliją; Górczyński S. „Rodzina Radziwiłłów“, s. 23, fot. 4; Neubecker O. *Heraldik. Wappen – ihr Ursprung, Sinn und Wert*, mit Beiträge von J. P. Brooke-Little, gestaltet von R. Tobler, München, 2002, S. 125–126.

būs politiniai ir kultūros centrai, kunigaikštysčių sostinės²². Biržų raida ir iškilimas pirmiausia susijęs su Mikalojumi Radvila Ruduoju ir ypač jo sūnumi Kristupu Radvila Perkūnu. Pirmasis dar XVI a. septintojo dešimtmečio viduryje įkūrė mokyklą, amžiaus pabaigoje pasiekusią kolegijos lygį, o antrasis apie 1586–1589 m. pastatydino modernią pilį, tapusią kunigaikščių rezidencija ir svarbiu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės strateginiu punktu. 1589 m. miestui išrūpino savivaldos teises, buvo sumanęs įrengti šeimos mauzoliejų ir kt.²³ Biržams teikiama reikšmė buvo užfiksuota ir pirmojoje savivaldos teisių privilegijoje. Valdovas Zigmantas Vaza rašė, kad Biržams suteikiamos tokios Magdeburgo miesto teisės, kokias turi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė Vilnius²⁴. Taigi, Biržams nuo pat miesto įkūrimo ir įteisinimo teko Biržų kunigaikštystės administracinio, kultūrinio ir politinio centro vaidmuo. Šis momentas pabrėžiamas net kai kurių Biržų miesto antspaудų legendose – SIGILLUM CIVITATIS DUCKALIS BIRZENSIS; BIRSCHENSIS (žr. toliau).

Miesto statusą turėjo atitikti ir jo herbas. Ir čia, kaip niekur kitur, aiškiai matyti gerai apgalvotas simbolikos parinkimas. Jokių abejonių nekelia tai, kad herbino skydo geltonas laukas ir juodas erelis yra paimti iš Radvilų herbo. Tik šiuo atveju paimtos ne visos Radvilų herbo heraldinės figūros, o tik tos, kurios susijusios su kunigaikščio titulu, taigi, tos, kurios labiausiai atspindi Biržų, kaip kunigaikštystės centro, charakterį. Kita vertus, miesto herbe, atsisakius senojo Radvilų giminės herbo – trijų ragų, juodas erelis ėgavo daug bendresnę, nesukonkretintą (Radvilų erelis) prasmę ir, be jokių abejonių, miesto herbui labiau tiko. Panašiai pasielgė ir Nesvyžiaus Radvilos, 1586 m. miesto herbui duodami pusę juodo erelio be senojo herbo žymių²⁵. Abiem šiais atvejais miestų herbai visai patenkino giminės siekius ir ambicijas, tiek rodydami miestų priklausomybę, tiek propaguodami Radvilų kilmingumą.

Biržų herbe yra dar viena heraldinė figūra – balta vėliava. Ir šis simbolis bus atėjęs į miesto herbą iš privačios Radvilų atributikos.

Kristupas Radvila Perkūnas buvo vienas žymiausių XVI a. paskutinio trečdalyje Lietuvos karo vadų, daug laiko praleidęs karinėse ekspedicijose. 1572 m., turėdamas 25 metus, tapo Lietuvos lauko etmonu, 1579 m. – Trakų kaštelionu ir Lietuvos vicekancleriu, 1584 m. – Vilniaus vaivada, o nuo 1589 m. ir Lietuvos didžiuoju etmonu²⁶.

Bet Kristupas Radvila Perkūnas ne tik buvo Lietuvos kariuomenės karvedys. Jis ir pats turėjo didžiulę asmeninę kariuomenę. Tai Lietuvos diduomenės bruožas. Privačios kariuomenės, sprendžiant svarbius valstybės reikalus arba tarpusavio ginčus, dažnai nulemdavo vie-

22 Jurginis J., Lukšaitė I. *Lietuvių kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*, Vilnius, 1981, p. 176; Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999, p. 442–443, 464.

23 Plačiau apie tai žr. Dundulis B. *Lietuvos užsienio politika XVI a.*, Vilnius, 1971, p. 187; Pinkus S. „Biržų pilis“, in: *Lietuvos pilys*, ats. red. J. Jurginis, Vilnius, 1971, p. 246–251; *Biržų dvaro teismo knygos 1620–1745*, p. 10; Rimša E. „XVII a. Radvilų karstai Kėdainiuose“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 1984 metai*, Vilnius, 1985, p. 28; Pinkus S. *Biržų pilis*, p. 6–8, 14; Rimša E. „Radvilų memorialas Vyžuonose ir jo likimas“, in: *Vyžuonos. Kraštas ir žmonės*, sudarė ir parengė A. Vyžintas, Utena, 2006, p. 143.

24 *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемые при управлении виленского учебного округа*, т. 13, Вильна, 1902, с. 57.

25 Цігоў А. *Гераальдыка беларускіх месцаў*, Мінск, 1998, с. 208; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 425–426.

26 Dworzaczek W. *Genealogija*, Warszawa, 1959, tabl. 163; Lulewicz H. „Radziwiłł Krzysztof zwany Piorunem“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 30/2, red. E. Rostworowski, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1987, zes. 125, s. 265 ir kt.

nos ar kitos grupuotės pergale. Ekonominė galia ir asmeniniai pulkai darė diduomenę savo valdų karaliukais. Su tokia kariuomene – 550 sunkiosios kavalerijos raitelių pulku – Kristupas Radvila Perkūnas dalyvavo 1581 m. Stepono Batoro žygyje į Maskvą. Tame žygyje dalyvavo ir žinomas dvaro poetas, vėliau tapęs pirmuoju Biržų miesto vaitu, Andrius Rimša. Jis smulkiai aprašė savo pono veiksmus, išaukštino jo narsą ir sumanumą. Autoriui neišslydo iš akių ir Kristupo Radvilos Perkūno kariuomenės sudėtis, vėliavos. Tarp tų vėliavų į pirmą vietą iškeliamas Kristupo Radvilos Perkūno asmeninių pulkų vėliava – „balta su juodu ereliu“²⁷. 1641 m. Jonas Kmita, aprašydamas Kristupo Radvilos Perkūno sūnaus Kristupo laidotuves, taip pat mini velionio dvaro husarų „baltą vėliavą“. Per laidotuves visi kunigaikščio herbai buvę uždėti ant balto atlaso²⁸. Panašiai ant balto atlaso buvo išdėlioti herbai 1621 m. per kito Kristupo Radvilos Perkūno sūnaus Jonušo laidotuves²⁹. Taigi, XVI a. antroje pusėje – XVII a. pirmoje pusėje Biržų ir Dubingių atšakos Radvilų kariuomenė turėjo baltas vėliavas su kunigaikštiškuoju simboliu – juodu ereliu³⁰.

Šioje vietoje verta priminti dar vieną vokiečių vėliavą, kuri labai panaši į Biržų herbo figūrą. 1336 m., kai Šventosios Romos imperijos vėliavininku tapo Viurtembergo grafas Ulrichas, imperijos karo vėliavą (*Reichssturmfahne*) imta saugoti Viurtemberge, kurio grafai tapo nuolatinais šios aukštos pareigybės turėtojais ir minėtos vėliavos prižiūrėtojais. 1495 m. susikūrus Viurtembergo kunigaikštystei, geltona vėliava su juodu ereliu, kaip pareigybinis simbolis, buvo įdėta net į naują kunigaikštystės herbą ir jame išliko iki XIX a. pradžios. XVI–XVII a. ji paprastai vaizduota ketvirčiuoto skydo trečiajame mėlyname lauke, pasvirusi į priekį³¹. Biržų ir Dubingių kunigaikščiai Radvilos, būdami kalvinistai ir palaikydami ryšius su vokiečių protestantais, Viurtembergo kunigaikštystės herbą galėjo matyti. Tačiau, jei iš jo pasiskolino vėliavos su juodu ereliu idėją, kitos Biržų herbo spalvos ir simbolinės prasmės bus perimtos iš Kristupo Radvilos Perkūno asmeninės atributikos, naudotos kariuomenėje ir dvaro ceremoniale.

XVI a. herbinė vėliava – tai tam tikras idėjinis politinis teritorinio vieneto simbolis, naudojamas viešajame gyvenime ir karyboje³². Pavyzdžiui, baltas raitelis raudonoje vėlia-

27 „Chorągwie malowane w pole wynaszaia | Za białą z czarnym Orlem tusz się pospieszaia“ (Rymsza A. *Deketeros Akroma: To jest Dziesięćcroczna powieść woienych spraw Oświęconego Książęcia y Pana Krzysztofa Radziwila <...>*, Wilno, 1585, s. 42. Plg. Sajkowski A. *Od Sierotki do Rybenki. W kregu radziwillowskiego mecenatu*, Poznań, 1965, s. 15.

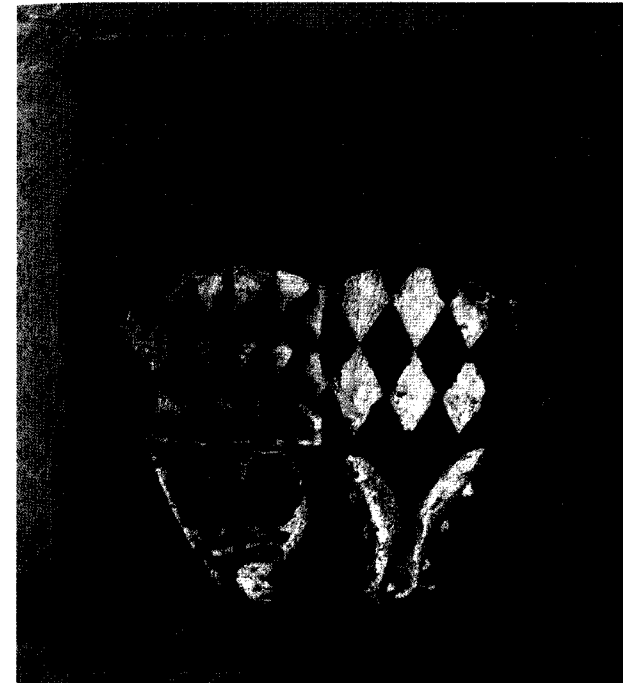
28 Kmita J. *Process pogrzebu Ś. Pamięci Jaśnie Oświeconego Xiążęcia Je^o Mości na Birzach y Dubinkach P. P. Chrzysztofa Radziwila <...>*, Lubecz, 1641 (puslapiai nenumeruoti). Taip pat žr. vertimus į lietuvių kalbą: „Jonas Kmita apie etmono Kristupo Radvilos laidotuves 1641 m.“, in: *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, 2-asis papildytas leid., parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas, Vilnius, 1988, p. 91, 93, 94, 96; tas pats leid.: *Vyžuonos. Kraštas ir žmonės*, sudarė ir parengė A. Vyžintas, Utena, 2006, p. 130, 133 ir kt.

29 Lukaszewicz J. *Dzieje kościółów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 1, Poznań, 1842, s. 161, 163.

30 Nesvyžiaus ir Olykos kunigaikščių Radvilų kariuomenė, kad skirtųsi nuo Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų pulkų, greičiausiai naudojo geltonas vėliavas su juodu ereliu (Rimša E. *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, 2-oji papildyta laida, Vilnius, 2004, p. 78, il. 156). Galimas daiktas, kad vėlesniais laikais, ypač kai neliko Biržų ir Dubingių atšakos kunigaikščių Radvilų, didelio skirtumo nebedaryta ir naudotos abiejų spalvų vėliavos (Rimša V. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karinės vėliavos“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės vėliavos ir žemėlapiai*. UNESCO Pasaulio paveldo komiteto 30-osios sesijos tarptautinės parodos katalogas, sudarytojas R. Černius, Vilnius, 2006, p. 42–45).

31 von Alberti O. *Württembergisches Adels- und Wappenbuch*, 1. Heft: *Geschichte des Württembergischen Wappens*, Stuttgart, 1889, S. X; Taf. VI–VIII ir kt.; Oswald O. *Lexikon der Heraldik*, Leipzig, 1984, S. 327–328.

32 Išsamiau apie vėliavų vaidmenį ankstesniais laikais mūsų regione rašė: Ptak J. *Chorągiew w komunikacji społecznej w Polsce piastowskiej i jagiellońskiej*, Lublin, 2002, s. 225–228 ir kt.

1544 m. Viurtembergo kunigaikštystės herbas, Markgrėningenas, virš senojo įėjimo į tuomet pirmuosius kunigaikštystėje evangelikų maldos namus

Coat of arms of the Duchy of Württemberg from 1544, Markgreningen, above the old entrance to the first Evangelical house of prayer of the time

voje – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, juodas erelis baltoje vėliavoje – Radvilų valdų. Tokios vėliavos įdėjimas į miesto herbą iš karto asocijuojasi su miestu, turinčiu konkrečios teritorijos administracinio centro paskirtį; šiuo atveju Biržai – Biržų kunigaikštystės centras, o, turint galvoje savivaldos išvakarėse mieste pastatytą pilį, – ir strateginis Radvilų valdų centras.

Iki XVII a. vėliavų spalvos buvo parenkamos dviem keliais. Vienu atveju vėliavos spalvos visai sutampa su herbo spalvomis, t. y. vėliava yra tokios spalvos kaip herbo skydas ir ant jos belieka išsiuvinėti herbo figūrą. Kitu atveju vėliavos spalva parenkama nepriklausomai nuo herbo spalvų. Tuomet ant vėliavos audeklo išsiuvinėjamas visas herbas³³. Ir nors Biržų herbe šių taisyklių ne visai paisoma, vis dėlto aišku, kad balta spalva paimta ne iš Radvilų herbo. Jame vyrauja juoda, geltona ir mėlyna spalvos. Iš kur balta spalva atsirado, neturėdami patikimų duomenų, negalime pasakyti. Galima iškelti tik keletą prielaidų, kurios galėjo turėti įtakos šios spalvos atsiradimui.

XVI–XVII a. Europoje balta spalva buvo savotiškas monarchijų atributas. Baltas vėliavas naudojo Anglijos, Ispanijos, Portugalijos, Prancūzijos ir kitų kraštų karaliai³⁴. Tuo metu Lenkijos karaliai ir Lietuvos didieji kunigaikščiai baltas vėliavas su juodu ereliu, kaip leninės ištikimybės simbolį, su didelėmis iškilėmis įteikdavo Prūsijos kunigaikščiams³⁵.

Simonas Daukantas „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ yra aprašęs senovės lietuvių vėliavas. Pasak jo: „Kariauna, stodama į kovą, turėjo priešaky didelę baltą vėliavą, ant

33 Russocki S., Kuczyński S. K., Willaume J. *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1978, s. 94.

34 Иванов К. А. *Флаги государств мира*, Москва, 1971, с. 9; Znamierowski A. *Flaggen Encyklopädie. Nationalflaggen. Banner. Standarten*, Bielefeld, 2001, S. 54 ir kt.

35 Russocki S., Kuczyński S. K., Willaume J. *Godło, barwy i hymn*, s. 108–110; Ptak J. *Chorągiew w komunikacji społecznej*, s. 247–249.

kurios buvęs skydas, pusiau perdalytas, viršutinėje pusėje geltoni, o apatinėje mėlyni laukai, geltonuosiuose laukuose karūna buvusi stati, o mėlynuosiuose aukštynoka. Kartais turėję baltą vėliavą, kurios skyde buvęs žmogus besėdintis meškos galva, ant kurios vėliavos buvę išrašyti tie žodžiai: „Dieve kūrėjau, supyk ant pūstytojų, užtik juos“³⁶. Dalį šių žodžių S. Daukantas bus paėmęs arba tiesiog iš Prūsijos autorių – Kasparo Šiuco (Schütz), Kristupo Hartknocho, Johano Foigto (Voigt) darbų arba iš Teodoro Narbuto (Narbutt)³⁷. Tačiau jo minima balta vėliavų spalva, artima senovės lietuvių pasaulėžiūrai, gali remtis istorine tradicija. Bent tokią vėliavą turėjo Žemaitija. Ji pirmą kartą minima 1565–1566 metais³⁸. Aleksandras Gvagninis (Guagnini), išvardydamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, jos vaivadijų ir pavietų vėliavas, vėl rašo apie Žemaitijos baltą vėliavą³⁹. Prisimindami žemaičių tvirtą laikymąsi savo papročių ir tradicijų, galime manyti, kad jie išsaugojo vėliavoje senąją spalvą.

Taigi, Radvilų vėliavos balta spalva galėjo būti nusižiūrėta tiek iš Europos kraštų dvaro gyvenimo – tokiu atveju dar labiau išryškėtų šeimos politinės aspiracijos, tiek pagrįsta grynai lietuviškomis tradicijomis.

Biržų herbe vertas dėmesio ir laurų vainikas, nes tai pirmas toks atvejis Lietuvos miestų heraldikoje. Vainikai buvo labai plačiai paplitę Senovės Graikijoje ir Romoje kaip šlovės, garbės, triumfo, pergalės simboliai⁴⁰. Jų būta įvairiausių. Išlaisvintojams iš apgulimo buvo įteikiamas žolynų vainikas, už karo metu išgelbėtą tėvynainių gyvybę – ažuolų, nusipelnusiems žemesnio rango karo vadams keliamos ovacijos ir ant galvos uždėdamas mirtų vainikas. Aukščiausio apdovanojimo sulaukdavo nugalėtojai valdovai ir karvedžiai. Juos pasveikindavo su laurų, vadinamu triumfo, vainiku⁴¹.

Palyginę Biržų 1589 m. herbo laurų vainiką su literatūroje pateikiamais pavyzdžiais⁴², matysime, kad Biržų herbas yra apjuostas antikiniu triumfo vainiku. Dar tiksliau jis perteiktas 1642 m. herbo piešinyje (žr. toliau).

Ir tai nenuostabu. Antikos tradicijos Europoje atgijo, plintant Renesanso idėjoms. Jos skverbėsi į architektūrą, dailę, skulptūrą. Valdovus ir karvedžius pradėjo šlovinti literatūra, lygindama juos su Antikos didvyriais. Jų sutikimui buvo statomos triumfo arkos, keliamos ovacijos. Šie dalykai buvo žinomi ir Lietuvos visuomenei. Štai 1579 m. spalio mėnesį, po pirmojo Stepono Batoro žygio į Maskvą, kai buvo paimtas Polockas, Vilniaus akademijos studentai Šv. Jono bažnyčioje sugrįžusiam valdovui surengė karinio triumfo teatralizuotą vaidinimą. Panašiai valdovas buvo sutiktas tų pačių metų pradžioje, kai pirmą kartą atvyko į

36 Daukantas S. *Raštai*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys, t. 1, Vilnius, 1976, p. 614. Baltoje vėliavoje vaizduotų karūnų piešinys skelbtas, žr. von Schmith C. *Necrolithuanica*, parengė R. Griškaitė, A. Katilius, V. Kazakevičius, A. Mickevičius, Vilnius, 2005, p. 266.

37 Narbutt T. *Dzieje starożytnie narodu litewskiego: Mitologia Litewska*, t. 1, Wilno, 1835, s. 401; Narbutas T. *Lietuvių tautos istorija*, vertė į liet. k. R. Jansas; įž. str. V. Berenio ir N. Vėliaus, t. 1, Vilnius, 1992, p. 401.

38 Любавский М. *Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства*, Москва, 1901, с. 228. Приложение № 79; Лаппо И. И. *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повест и его сеймик*, Юрьев, 1911, с. 105, прим. 2; Vilimas D. „Dėl pirmojo LDK pavietų pareigūnų sąrašo“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 2000 metai*, Vilnius, 2001, p. 64.

39 Gvagninis A. *Sarmatiae Europae descriptio*, Cracoviae, 1578, p. 29.

40 Cooper J. C. *Lexikon alter Symbole*, Leipzig, 1986, S. 97.

41 Kowalczyk J. „Triumfi i slawa wojenna „all'antika“ w Polsce w XVI w.“, in: *Renesans. Sztuka i ideologia*, Warszawa, 1976, s. 337–339.

42 *Ibid.*, p. 339, 46 pav. (pirmas iš eilės).

Vilnių⁴³. Šiam reikalui studentas Jurgis Čartoriskis panaudojo net Stepono Batoro vardą, graikiškai *στέφανος* reiškia „vainikas“. Pasak jo, vainiku pažymimos visos pergalės, užbaigti darbai, o ant galvos uždėtas jis yra šlovės ženklas⁴⁴. Dar didesnės iškilmės įvyko 1582 m. Vilniaus katedroje. Prie jos Steponui Batorui sutikti buvo pastatyti triumfo vartai, studentai suvaidino lotynišką dialogą „Apie taiką“⁴⁵. Iš ceremonialo atributikos kaip pergalės ir šlovės simboliai minimos laurų šakelės ir laurų vainikai, vėl iškeliami graikiškoji Stepono vardo, kaip pergalės simbolio, prasmė⁴⁶. Ne mažiau iškilmingai kelis kartus Vilniuje buvo sutiktas ir kitas valdovas – Zigmantas Vaza⁴⁷.

Kristupas Radvila Perkūnas buvo daugelio šių iškilmių dalyvis. Negana to, jam pačiam buvo rengiami triumfo sutikimai. Jo garbei buvo skirtas 1581 m. triumfas ties Pskovu, 1584 m. inauguracinės iškilmės Vilniuje, kai tapo Vilniaus vaivada⁴⁸. Kristupo Radvilos Perkūno karinę šlovę apdainavo net keturi poetai, lietuviai Pranciškus Gradauskas, Elijus Pelgrimovskis, minėtas Andrius Rimša ir lenkas Janas Kochanovskis (Jan Kochanowski). Pasak Juliaus Novako-Dluževskio (Juliusz Nowak-Dłużewski), „Kristupas Radvila susilaukė daugiau Homenų nei pats karalius“⁴⁹.

Todėl ir Biržų herbe triumfo vainikas bus atsiradęs neatsitiktinai. Jis yra savotiškas to meto Renesanso idėjų, aukštintųjų žmogų ir jo darbus, liudininkas. Laurų vainikas, pabrėždamas miesto savininko karinę šlovę, kartu tapo ir Biržų miesto garbės ir šlovės atributu.

Iš viso to, kas pasakyta, matyti, kad 1589 m. Biržų herbas buvo sudarytas iš Radvilų kunigaikštės heraldikos motyvų, jų vėliavos ir šlovės atributų. Herbas visų pirma turėjo simbolizuoti Biržus kaip Biržų kunigaikštystės administracinį, politinį ir strateginį centrą, rodyti jų teisinę priklausomybę, aukštinti ir šlovinti Radvilų giminę. Bet kartu jis tapo ir Biržų miesto, jo miestiečių garbės ir pasididžiavimo simboliu, jų savarankiškumo atributu.

Trys ragai, SB raidės ir ST monograma Biržų heraldikoje

Zigmanto Vazos Biržams suteiktas herbas greičiausiai buvo pakoreguotas 1642 m., kai jo įpėdinis Vladislovas Vaza iš naujo patvirtino Magdeburgo miesto teises. Tuomet išduotos privilegijos originalo neturime. Žinomas tik jos lotyniškas nuorašas su spalvotu herbu, 1642 m. gegužės 7 d. Vilniuje patvirtintas Kristupo Radvilos Perkūno anūko Jonušo Radvil-

43 Kazlauskas B. „XVI–XVIII a. Vilniaus akademijos drama ir teatras“, in: *Kultūrų kryžkelėje*, Vilnius, 1970, p. 148–154; Kowalczyk J. *Triumf*, s. 322; Zaborskaitė V. *Prie Lietuvos teatro ištakų. XVI–XVIII a. mokyklinis teatras*, Vilnius, 1981, p. 126–128; *Dainos pasauliui, saulei ir sau. Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, sudarė E. Ulčinaite, Vilnius, 1993, p. 35–47; *Vilniaus pasveikinimas. XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*, sudarė E. Ulčinaite, Vilnius, 2001, p. 89–99; *Kalbų varžybos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų sveikinimai*, parengė, iš lotynų kalbos išvertė, įvadą ir komentarus parašė E. Ulčinaite, Vilnius, 2010, p. 38.

44 *Kalbų varžybos*, p. 34, 105.

45 Kowalczyk J. *Triumf*, s. 322–323; Zaborskaitė V. *Prie Lietuvos teatro ištakų*, p. 60–63, 128–129.

46 Kazlauskas B. „XVI–XVIII a. Vilniaus akademijos drama ir teatras“, p. 152.

47 Zaborskaitė V. *Prie Lietuvos teatro ištakų*, p. 129–130. Plg. *Kalbų varžybos*, p. 217–223 ir kt.

48 Lulewicz H. „Radziwiłł Krzysztof zwany Piorunem“, s. 267; Zaborskaitė V. *Prie Lietuvos teatro ištakų*, p. 147.

49 Nowak-Dłużewski J. *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Pierwsi królowie elekcyjni*, Warszawa, 1969, s. 134.

1642 m. Biržų miesto herbas,
LNM, R 4001

Coat of arms of the city of Biržai from 1642,
LNM, R 4001

los antspaudu ir parašu bei pora nespaltotų 1686 m. – XVIII a. pradžios kopijų⁵⁰. Iš 1642 m. Jonušo Radvilos nuorašo aiškėja, kad valdovo privilegijoje buvo pakartotas senasis herbo aprašymas, herbo piešinyje išliko svarbiausios heraldinės figūros ir jų spalvos, bet kai kas jame (jei herbo kopija tiksliai pakartoto originalo duomenis) buvo ir naujo⁵¹. Vėliava iš statmenos pozicijos buvo pertvarkyta į pasvirusią. Vargu ar šis pakeitimas turėjo kokią prasmę. Tai greičiau geresnio herbo figūros kompozicinio sprendimo ieškojimas. Didžiausia herbo naujovė – tai Radvilų giminės senojo herbo, mėlyname skyde trijų juodų medžioklės ragų, uždejimas ereliui ant krūtinės.

Kaimyninių kraštų istoriografijoje tokie dalykai aiškinami miesto teisių suvaržymu, pono įtakos mieste didėjimu⁵². Tiesa, ten paprastai kalbama apie tuos miestus, kurių heraldikoje yra ir miestietiški, ir miesto savininko simbolių. O štai Biržų herbe vyrauja tik Radvilų, t. y. vienpusė simbolika. Nepaisant to, perėjimas nuo bendresnių, kad ir Radvilų, prie sukonkretintų simbolių labiau atitiko miesto savininko nei miestiečių interesus. Ir nors šie pakeitimai greičiausiai nieko bendra neturėjo su kokiais nors pokyčiais santykiuose tarp dvaro ir miesto, vis dėlto jie bent išoriškai labiau išryškino miesto priklausomybę nuo kunigaikščių Radvilų.

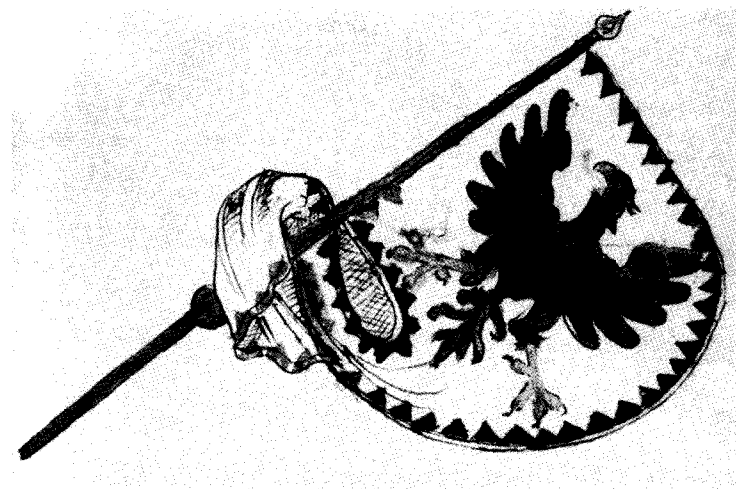
Kartu reikia pasakyti, kad apie tą laiką atsiradusiame Jonušo Radvilos patvirtinto 1642 m. nuorašo vertime į lenkų kalbą, piešiant Biržų herbą, buvo pavaizduota tik herbo figūra – balta vėliava su juodu ereliu. Be to, ereliui ant krūtinės vietoj trijų ragų buvo nupieštos S ir B raidės⁵³. Jos tikriausiai reiškė *Signum* arba *Stemma Birsensis* (Biržų ženklas arba herbas).

50 Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, 8–9 il. įklijoje.

51 1642 m. Biržų miesto herbas, Lietuvos nacionalinis muziejus (toliau – LNM), R 4001. Herbas skelbtas: *Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejus 1855–1980*. Katalogas, ats. red. A. Jankevičienė, Vilnius, 1980, p. 31, 81 pav.; Rimša E. „Ar visi mūsų miestai turi herbus?“, in: *Kultūros barai*, 1988, Nr. 2, 2-asis viršelis; *Lietuvos istorijos paminklai: iš Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus rinkinių*, sudarė B. Kulnytė, Vilnius, 1990, 164 pav.; Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, 6 il. įklijoje; *Lietuvos heraldika*, kn. 1, p. 36; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 177; Seibutis A. „Biržų herbo evoliucija“, įkliją; Rimša E. *Pieczęcie*, s. 313; *Lietuvos heraldika*, 2008, p. 128.

52 Michniewicz Z. „Zjawiska feudalizmu w symbolice heraldycznej miast śląskich“, in: *Zaranie Śląskie*, rocz. 23, Katowice, Cieszyn, 1960, zes. 3, s. 356–357, 367–368.

53 *Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі* (toliau – НГАБ), ф. 694, он. 4, а. 692–2, а. 158. Herbo figūra skelbta: Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, 7 il. įklijoje.

Biržų miesto herbo
figūra, apie 1642 m.,
НГАБ, ф. 694, он. 4,
а. 692–2, а. 158

Figure from the Biržai
coat of arms, ca 1642,
НГАБ, ф. 694, он. 4,
а. 692–2, а. 158

Didelė tikimybė, kad šis vertimas buvo parengtas naudojimuisi kasdiniame darbe, nes jis neturi jokių oficialaus patvirtinimo ženklų. Kita vertus, herbų piešiniai privilegijose dažniausiai vaizduojami lapo viduryje tarp teksto, o šiuo atveju herbui buvo palikta tuščia vieta tarp teksto eilučių per visą plotį. Be to, piešiant vėliavą, buvo pakeista jos forma. Susidaro toks įspūdis, kad šis Biržų miesto simbolis buvo nupieštas vėliau, nemačius oficialiai patvirtinto herbo, naudojantis vien privilegijos teksto duomenimis, kuriuose ir minima tik balta vėliava su juodu ereliu⁵⁴. Raides S ir B greičiausiai pridėjo herbo figūros piešėjas, tuo, matyt, norėdamas pabrėžti, kad tai Biržų ženklas. Kad ir kaip būtų, ši Biržų herbo versija XVII a. viduryje kiek didesnės reikšmės neturėjo, nes visuose vėlesniuose 1642 m. privilegijos nuorašuose buvo vaizduojamas erelis su trimis ragais ant krūtinės⁵⁵.

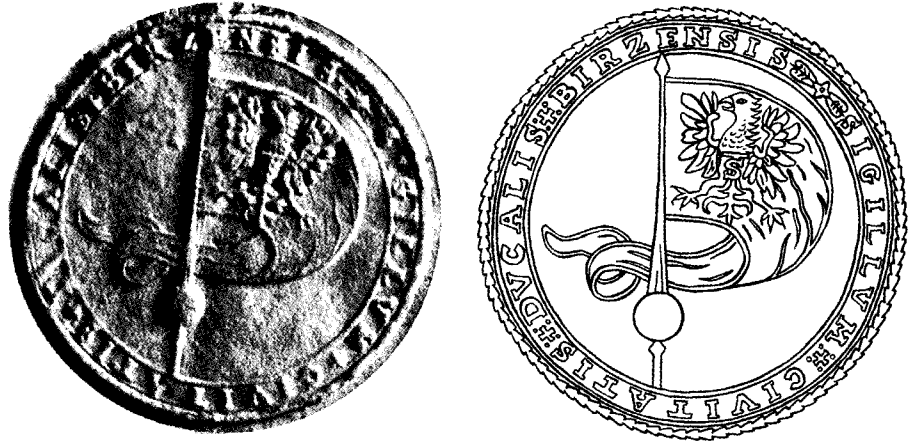
Tačiau ir herbui su trimis ragais nebuvo lemta išlikti nepakitusiam. Jau 1679 m. Biržai turėjo kitą 36 mm skersmens antspaudą. Jame vėliava vaizduojama panašiai kaip 1642 m. herbe, tačiau ereliui ant krūtinės uždėtas ne senasis Radvilų herbas su trimis medžioklės ragais, o tiesiog S ir T raidžių monograma. Antspaudas lotyniškoje legendoje pavadintas Biržų kunigaikštystės miesto antspaudu (*SIGILLVM CIVITATIS DVCALIS BIRZENSIS*)⁵⁶. Seniausiu išlikusiu 1679 m. antspaudu buvo antspauduotas Biržų miesto laiškas Brandenburgo kurfiursto kancleriui Johanui Richardui Berui (Johann Richard Baer), kiti prispausti ant 1745–1840 m. išrašų iš miesto aktų ir protokolų knygų, 1790 m. išlaidų sąrašė. Yra žinomas dar vienas 1674 m. rugpjūčio 28 d. išrašas iš miesto aktų knygos su dingusiu, galimas daiktas, šios rūšies antspaudu (liko 37 mm dėmė). Jis, kaip rašoma antspaudavimo formulėje, buvo su valdovų miestui duotu antspaudu, „pod pieczęcią od Najjaśniejszych Królów IM miastu birzańskiemu nadaną“⁵⁷. Turimi duomenys rodo, kad šis antspaudas pergyveno ir Šiaurės

54 „<...> miastu Birzańskiemu herb dajemy i naznaczamy choragiew białą a pośród niej orla czarnego <...>“ (НГАБ, ф. 694, он. 4, а. 692–2, а. 158).

55 Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, 8–9 il. įklijoje.

56 1679–1840 m. Biržų miesto antspaudai: AGAD, *Archiwum Radziwiłłów*, dz. V, nr 863, k. 7 (1679.X.2); LMAVB, f. 31–27, l. 2 (1755); 1252, l. 22 (XIX a. vid., E. Tiškevičiaus rinkinys); LNM, R 4018 (1776); Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 716, ap. 3, b. 20, l. 8 (1777); b. 94, l. 2 (1790); b. 129, l. 88* (1828), 136, 137, 139 (visi 1833), 140 (1834), 144 (1837), 146* (1839), 152 (1838), 153 (1840.L19); f. 1671, ap. 4, b. 322, l. 78 (1762); b. 413, l. 48* (1745), 96 (1761); НГАБ, ф. 694, он. 3, а. 3135, а. 69 (1780); он. 4, а. 695–2, а. 201 (1758), 203 (1762), 234 (1761); А. 1322, а. 5. (1762); А. 1744, а. 230 (1760). E. Vertelkaitės piešiny su saugomas: LII RS, f. 40, lent. VII, l.

57 LVIA, f. SA, b. 5108, l. 197.

Biržų miesto antspaudas, naudotas 1679–1840 m., НГАБ, ф. 694, оп. 3, а. 3135, а. 69 (1780), perpiešė Eglė Vertelkaitė

Seal of Biržai city, used in 1679–1840, НГАБ, ф. 694, оп. 3, а. 3135, а. 69 (1780), redrawn by Eglė Vertelkaitė

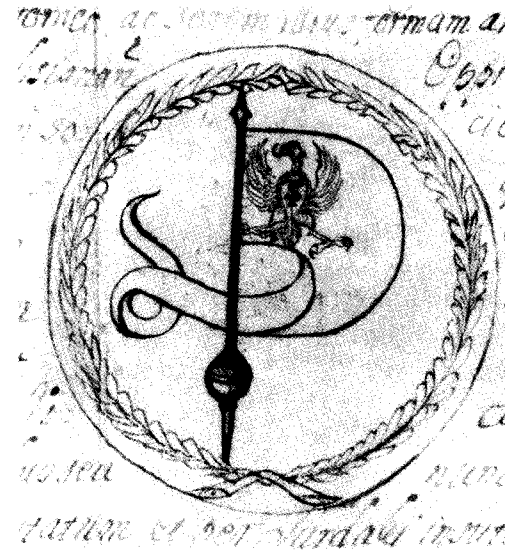
karą, ir Ketverių metų seimo reformas, ir net trečiąją Abiejų Tautų Respublikos padalinimą 1795 metais. Miesto raštinės apyvartoje išliko net iki 1840 m., t. y. ilgiausiai iš visų šiandien žinomų Lietuvos teritorijoje antspaudų su senąja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų simbolika. Svarbu pažymėti, kad iki mūsų dienų išliko jo geležinis spaudas, dabar saugomas Biržų krašto muziejuje „Sėla“. Tai ypač retas ir vertingas eksponatas, o jei kalbėsime apie miestų spaudus, vėlgį seniausias išlikęs tokio pobūdžio paminklas Lietuvos teritorijoje⁵⁸.

Kai 1695 m. mirė paskutinė Biržų ir Dubingių atšakos Radvilų palikuonė Liudvika Karolina, Biržus paveldėjo jos mažametė duktė Noiburgo (Neuburg) kunigaikštystė Elžbieta Augusta. 1709 m. birželio 18 d. jos tėvas Karolis Pilypas, tvarkęs nepilnametės dukters reikalus, specialia privilegija patvirtino Biržų miesto teises ir joje plunksna nupieštą naują herbą⁵⁹. Iš tiesų tai buvo 1642 m. sausio 10 d. Jonušo Radvilos išduoto 1589 m. privilegijos nuorašo patvirtinimas. Skirtumas tik tas, kad 1642 m. nuoraše buvo aprašytas ir nupieštas pirmasis Biržų herbas – vėliava su juodu ereliu be jokių papildomų ženklų⁶⁰, o 1709 m. privilegijoje ereliui ant krūtinės atsirado S ir T raidžių monograma. Tai rodo, kad, rengiant 1709 m. privilegiją, buvo panaudotas ne tik 1642 m. nuorašas, bet ir XVII a. antros pusės antspaudų ikonografija. Taip bent per piešinį (o ne tekstą) 1709 m. buvo oficialiai įteisintas naujasis miesto herbo variantas su S ir T raidžių monograma, atkeliavusia į privilegiją iš Biržų savivaldos antspaudų.

58 Seibutis A. „Biržų miesto spaudai ir antspaudai“, in: *Biržų istorijos apybraižos*, p. 131. Pirmasis šio antspaudu piešinį, pasinaudojęs Biržuose buvusiu spaudu, 1869 m. paskelbė E. Tiškevičius (Tyszkiewicz E. *Birže*, titulinis lapas). Biržų dvaro archyve išliko analogiškas skelbtajam antspaudu piešinys, taip pat ant kartono atspausdintas raudvai rudą laką antspaudu pavyzdys. Virš jo įrašyta: „Pieczęć mniejsza żelazna“ (Mažesnis geležinis spaudas), o šone – „Sigillum Civitatis Birzensis“ (Biržų miesto antspaudas), žr. LMAVB, f. 31–1252, l. 7 (antspaudu piešinys), 22 (lako antspaudas). E. Tiškevičiaus paskelbto antspaudu piešinyje yra kelios rašybos klaidos, o svarbiausi, vietoj S ir T raidžių monogramos ant erelio krūtinės uždėtas skydas su trimis ragais, t. y. nupieštas Radvilų giminės herbas. Vėliau šiuos netikslumus pakartotoj Marijanas Gumovskis ir nuo savęs pridėjo dar vieną – praleido legendoje žodį BIRZENSIS (Gumowski M. „Herby miast litewskich“, s. 259).

59 1709 m. herbas, LNM, R 4000-1. Herbas skelbtas: Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, 15 il. įklijoje; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 177; Seibutis A. „Biržų herbo evoliucija“, įklijai; Rimša E. *Pieczęć*, s. 313.

60 1642 m. nespaltotas 1589 m. herbo piešinys, LNM, R 4000-2. Skelbtas: Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, 2 il. įklijoje.

1709 m. Biržų miesto herbas, LNM, R 4000-1

Biržai city coat of arms of 1709, LNM, R 4000-1

Daug sunkiau pasakyti, kas, kada ir kodėl tris ragus pakeitė monograma. Viena neabejotina, kad šis pakeitimas galėjo įvykti tik su miesto savininkų žinia. Vargu ar Biržų magistratas savo nuožiūra būtų išdrįšęs išmesti iš miesto simbolikos Radvilų giminės senąjį herbą – tris medžioklės ragus. Kita vertus, trys ragai Biržų herbe atsirado neabejotinai Jonušo Radvilos iniciatyva. Taigi, taip pat tikėtina, kad bent iki jo mirties 1655 m. šis simbolis buvo naudojamas miesto heraldikoje.

Vadinasi, S ir T raidžių monograma pasirodė vėliau, greičiausiai po 1655–1661 m. karo, kai Biržus ir kitas velionio Jonušo Radvilos valdas kaip jo nepilnametės dukters Onos Marijos globėjas perėmė Jonušo pusbrolis Boguslovas Radvila. Galbūt tai įvyko 1661 m. lapkričio 18–20 d., kai Boguslovas Radvila pirmą kartą trumpam apsilankė Biržuose, arba 1667 m., kai čia kunigaikštis išbuvo ilgiau nei mėnesį – nuo rugpjūčio 3 iki rugsėjo 8 dienos⁶¹. Šiaip ar taip monogramos pasirodymą Biržų herbe sietume su Boguslovo Radvilos asmeniu, nes sunku patikėti, kad po jo mirties 1669 m. likusi beveik trejų metų duktė Liudvika Karolina būtų ką nors dariusi šioje srityje.

Sfragistikoje ir heraldikoje inicialai ir monogramos pradėti naudoti XV a., bet labiausiai mėgti vėlesniais amžiais⁶². Ypač jais mėgta puošti erelio krūtinę. Jau Žygimantas Senasis Lenkijos Karalystės erelį apjuosė savo inicialu S (*Sigismundus*)⁶³. Analogiškai buvo daroma ir kaimyninėje Prūsijoje⁶⁴. Šie raidiniai simboliai valstybinėje heraldikoje rodė valdantįjį imperatorių, karalių ar kunigaikštį, o miestų heraldikoje tiek užsienyje⁶⁵,

61 Radziwill B. *Autobiografja*, wstępem poprzedził i opracował T. Wasilewski, Warszawa, 1979, s. 248, 257.

62 Oswald G. *Lexikon der Heraldik*, s. 275; Piech Z. *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa, 2003, s. 319 ir kt.

63 Russocki S., Kuczyński S. K., Willaume J. *Godło, barwy i hymn*, s. 49; Piech Z. *Monety, pieczęcie i herby*, s. 323–324.

64 Oswald G. *Lexikon der Heraldik*, s. 26.

65 1583 m. Įsručio miesto teisių suteikėjas markgrafas Jurgis Frydrichas (Georg Friedrich) į herbą įdėjo savo inicialus G. R. (Hupp O. *Die Wappen und Siegel der deutschen Staedte, Flecken und Doerfer nach amtlichen und archivalisch Quellen*, Bd. 1: *Koenigreich Preussen*, Frankfurt am Main, 1896, Heft 1 (Reprint, Bonn, 1993), s. 28. Plg. Kviklys B. *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, t. 4, Boston, 1968, 2-oji fotografuotinė laida, Vilnius, 1992, p. 772). XVII a. Šventosios Romos imperatorius Rudolfas II papildė miestų herbų inicialu R, Ferdinandas II – F. II, Ferdinandas III – F. III (Čarek J. *Městské znaky v českých zemích*, Praha, 1985, s. 91–92, 112, 150–151, 278, 307–308).

ties Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje⁶⁶ paprastai žymėjo savivaldos teisių suteikimą arba tų teisių papildytoją.

Biržams savivaldos teises suteikęs Zigmantas Vaza oficialiai titulavosi Zigmantu Trečiuoju (*Sigismundus Tertius*). Taip įrašyta ir 1589 m. Biržų privilegijos intuliacijoje⁶⁷. Tai leidžia manyti, kad XVII a. antroje pusėje Biržų ereliui ant krūtinės atsiradusi monograma buvo sudaryta iš pirmojo savivaldos teisių suteikėjo Zigmanto Vazos inicialų – S ir T (*Sigismundus Tertius*). Juo labiau kad ST monograma Zigmanto Vazos laikais buvo naudojama ir kitur. Ją, uždėtą Lenkijos Karalystės ereliui ant krūtinės, galima rasti valdovui skirtuose medaliuose⁶⁸.

Tris ragus pakeitus monograma, atsirado naujų simbolikos niuansų. Biržų herbo erelis neteko perdėm sukonkretintos (Radvilų erelis) prasmės. Iš dalies tai buvo grįžimas prie pirminės miesto herbo idėjos. Nes seniai mirusio Zigmanto Vazos monograma buvo daug neutralesnė už tris ragus. Ji herbe priminė vieną praeities istorijos faktą – Biržams savivaldos teises suteikusių valdovų vardą.

Lietuvos privačių miestų heraldikoje dažnai pasitaiko, kad, keičiantis miestų savininkams, taisomi jų herbai. Tačiau ne visada aiškūs motyvai, kaip ir Biržų atveju, kodėl pasirinktas būtent toks variantas. Galbūt jį nulėmė tiesiog duoklė madai. Reikia nepamiršti, kad Boguslovas Radvila buvo artimai susijęs su Prūsijos kultūrinėmis tradicijomis, ypač paskutiniaisiais gyvenimo metais, kai tapo Prūsijos Kunigaikštystės generaliniu vietininku. O Prūsijos ir apskritai vokiečių kultūros kraštų heraldikoje ypač buvo paplitusios monogramos. Net pati idėja panaudoti miesto herbe monogramą galėjo būti perimta iš artimo Biržų ereliui Prūsijos erelio. Pagaliau Boguslovas Radvila monogramas davė ir kitiems savo miestams. Štai 1653 m., išrūpinęs iš valdovo Jono Kazimiero Sluckui savivaldos teises, leido miesto antspauduose naudoti pegasą su kunigaikščio monograma ant gūnios⁶⁹. Šiaip ar taip, XVII a. antroje pusėje Biržų miesto herbe ereliui ant krūtinės uždėta S ir T raidžių valdovo Zigmanto Vazos monograma buvo naudojama, kaip rodo miesto antspaudai, ilgiau negu 150 metų⁷⁰.

66 XVI a. Žygimanto Augusto monograma SA (*Sigismundus Augustus*) buvo panaudota Augustavo (Plewako A., Wanag J. *Herbarz miast polskich*, Warszawa, 1994, s. 3; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 162), Mintaujos, dabar Jelgavos (Rimša E. „Pavienių antspaudų ir spaudų rinkiniai Vilniaus mokslo bičiulių draugijos fonde“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 1986 metai*, Vilnius, 1987, p. 142–143. Plg. Lancmanis I. *Heraldika*, Rīga, 2007, p. 176, il. 53), Stepono Batoro inicialas S (*Stephanus*) papildė Mozyriaus herbą (Ціроў А. *Геральдыка беларускіх месцаў*, Мінск, 1998, c. 192; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 402–403), o Stanislovo Augusto Poniatovskio monograma SAR (*Stanislaus Augustus Rex*) – 1792 m. Perbrado herbą (Ціроў А. *Геральдыка беларускіх месцаў*, c. 213; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 449; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 556 (1791–1792. Viešųjų reikalų knyga 35*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, E. Rimša, Vilnius, 2005, p. 149–150).

67 BPAN, perg. 596.

68 Stahr M. *Medale Wazów w Polsce 1587–1668*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1990, s. 85, il. 46. 1623–1630 m. Zigmanto Vazos medaliuose buvo naudojama ir kita monograma, susidedanti iš trijų raidžių – STR (*Sigismundus Tertius Rex*) (*ibid.*, s. 84, il. 43–45).

69 Ціроў А. *Геральдыка беларускіх месцаў*, Мінск, 1998, c. 234; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 504–511.

70 Žr. 56 nuorodą.

Herbas viešajame Biržų gyvenime XVI–XVIII a.

Teisiniai aktai apie herbo panaudojimą kalba labai mažai. Štai 1589 m. ir beveik visose vėlesnėse Biržų privilegijose tepažymima, kad herbas suteikiamas amžiams „miesto raštams, taip pat ir aktams antspauduoti“⁷¹. Tik paskutinėje 1792 m. privilegijoje, be miesto aktų antspaudavimo, herbą leidžiama naudoti ir kituose ženkluose, susijusiuose su miesto teismais ir valdymu. Čia akcentuojami ir garbės dalykai, miestiečiai galėsia didžiuotis herbu, savo simbolika išsiskirti iš kitų valstybės miestų⁷². Šie, nors ir prasmingi, žodžiai, paimti iš to meto standartinio privilegijų formulio, Biržams skamba ganėtinai dviprasmiškai, nes jiems, kaip matysime, duodamas herbas, nukopijuotas iš Kėdainių privilegijos.

Privilegijose, ypač ankstesnėse, miestų herbiniai antspaudai akcentuojami neatsitiktinai. Daugelyje mažų miestų jie buvo bene vienintelė herbo panaudojimo priemonė, tad ir įteisinant miesto heraldiką paprastai buvo rašoma ne apie miestui suteikiamą „herbą“, o tik apie duodamą „antspaudą“ arba suteikiamą „herbą arba antspaudą“, „antspaudą arba herbą“⁷³. Čia tarp vieno ir kito dedamas lygybės ženklas. Jis turi savo prasmę dar ir todėl, kad mūsų regione dauguma senųjų miestų herbų išsirutuliojo iš iki tol naudotų antspaudinių simbolių.

Apie antspaudų svarbą viešajame gyvenime kalba ir kiti šaltiniai. Pavyzdžiui, Kristupas Radvila Perkūnas, komentuoamas 1589 m. Biržų privilegijos teises normas, pažymi, kad magistratas turi teisę miesto pirkliais, išskyrus žydus, vykstantiems kitur prekiauti, išduoti pasus (atestacijas) su miesto antspaudu. Tai ne šiaip užuomina. Biržų miestiečiai 1589 m. privilegija 25 metams buvo atleisti nuo maitos mokesčio visoje valstybėje. Taigi, Biržų pirkliai, parodydami maitinėjė tokį dokumentą, nereikėjo už prekes mokėti maitos. 1647 m. Jonušas Radvila Biržų miestiečiams rašė, kad jau yra išrūpinti ir į visas maitines išsiųsti valdovo universalai. Toliau jis primygtinai prašė: „naudokitės pasais su miesto antspaudu, kad ir man nebūtų gėda, ir jūs maitinėse neįsiskolintumėte“⁷⁴. Čia iškeliamas valdovo patvirtinto Biržų miesto herbinio antspaudu valstybinė svarba, taigi, jis skirtas daug platesnei negu vietos auditorijai. Šiandien galime drąsiai tvirtinti, kad miesto antspaudas, plačiai funkcionuojamas viešajame gyvenime, XVI–XVIII a. buvo vienas svarbiausių Biržų miestų visoje valstybėje reprezentuojančių atributų. O kadangi visuose Biržų antspauduose vaizduotas miesto simbolis (vėliavoje erelis), tai kartu antspaudai tapo pačia prieinamiausia ir labiausiai paplitusia herbo propagavimo priemone.

Miesto vėliavos – kita viešo herbų panaudojimo sritis. Jų buvo kiekviename didesniame mieste. Tenka tik apgailestauti, kad iki mūsų dienų neišliko nė viena senoji Biržų vėliava, be to, ir kitų šaltinių apie jas nedaug, ir tie patys labai fragmentiški⁷⁵. Gerai žinoma, kad miestų vėliavos buvo naudojamas per įvairias šventes, eisenas, pavyzdžiui, sutinkant į miestą atvykstančius garbingus svečius, miesto savininkus, bet bene dažniausiai minimos

71 Žr. 6 nuorodą.

72 *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 556*, p. 153–154.

73 Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 30–31.

74 Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, p. 151.

75 Panaši padėtis ir kaimyninėje Lenkijoje, žr. Ptak J. *Chorągiew w komunikacji społecznej*, s. 263–266.

miestiečių karinėse pratybose. Kiekvieno miesto, tarp jų ir Biržų, miestiečiai privalėjo nuolat tobulintis karyboje. Štai 1636 m. Kristupas Radvila į Biržų nuostatus įrašė, kad miestas kas ketvirtį organizuotų generalines arba visuotines pratybas. Reikalavimą motyvavo tuo, kad miestas yra pasienyje ir reikia būti pasiruošusiam apsiginti ir piliai padėti⁷⁶. XVII a. antroje pusėje Boguslovas Radvila priminė, kad Biržų magistratas, kaip ir kiti miestai, turi turėti savo vėliavą su miesto herbu ir būgnus, o miestiečiai – ginklus. 1683 m. vilkieriuje Biržams vėl akcentuojama miesto vėliava, muzikas, miestiečių ginklai⁷⁷. Visais šiais atvejais miesto vėliava yra tartum sudėtinė karinės amunicijos dalis. Galimas daiktas, kad XVIII a. Biržuose, kaip ir kitame Radvilų mieste Kėdainiuose, po karinių pratybų senu papročiu reikalauta susirinkti tvarkingai su miesto ir cechų vėliavomis rotušės aikštėje ir, nulenkiant jas prieš rotušę, prisiekti ištikimybę jo šviesybei kunigaikščiui miesto tėvoniui⁷⁸. Deja, kaip atrodė Biržų miesto vėliava, nežinome. Pagal kitų Lietuvos ir kaimyninių kraštų pavyzdžius, galima manyti, kad joje buvo nutapytas ar išsiuvinėtas miesto herbas. Be miesto herbo, kitoje vėliavos pusėje, kaip Skuodo atveju, galėjo būti miesto savininko herbas⁷⁹.

Žemesnio rango vėliavose, kaip toliau aprašytoje Biržų vokiečių bendruomenės ar cechų susivienijimo vėliavoje, randame tik miesto savininko heraldiką, papildytą vokiškais motyvais. Nieko nežinome ir apie senąsias Biržų miesto cechų vėliavas. Galima daiktas, kad čia, kaip 1628 m. Kėdainiuose, ant cechų vėliavų vienoje pusėje vaizduotas miesto savininko kunigaikščio herbas, kitoje – paties miesto herbas, o kai kurių cechų vėliavose dar ir cecho herbas⁸⁰. Čia verta tik priminti, kad protestantiškų miestų cechų vėliavose nerasime šventųjų globėjų atvaizdų, kurių gausu katalikiškoje aplinkoje.

XVII a. vėliavos buvo saugomos magistrata, jų apsauga ir priežiūra rūpinosi vienas magistrato pareigūnų. XVIII a. pradėdami minėti vėliavininkai. Biržuose jie buvo renkami kartu su kitais magistrato nariais. Štai 1784 m. Biržų vėliavininku buvo išrinktas Martynas Barčevskis, 1785 m. – Mykolas Jurovskis (ar Turovskis), o 1787–1489 m. – Juozapas Ivanovskis⁸¹. Biržų vėliavininko pareigų atsiradimas rodo, kad miesto vėliavoms ir jų naudojimui buvo skiriama daug dėmesio.

Privačių miestų politinis, socialinis ir ekonominis gyvenimas sukosi apie svarbiausią jų administracijos ir teismo pastatą – rotušę. Miesto rotušė šalia bažnyčių buvo vienas gražiausių pastatų, jos statyba, išvaizda ir puošnumu rūpinosi patys miestiečiai. Ypač daug dėmesio buvo skiriama jos bokštui, kuris tartum simbolizavo miesto savivaldą. Biržų rotušės nebėra, bet išliko du jos piešiniai, vienas Tiškevičių rinkiniuose, kitas tarp Biržų valdų aktų. Pirmame, nupieštame XVII a. pirmojo trečdalyje miesto plane, virš bokšto matoma tik vėliavėlė. Šį piešinį paskelbė Eustachijus Tiškevičius, tiesa, jį „pataisė“, į bokšto viršūnę įkė-

76 Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, p. 156.

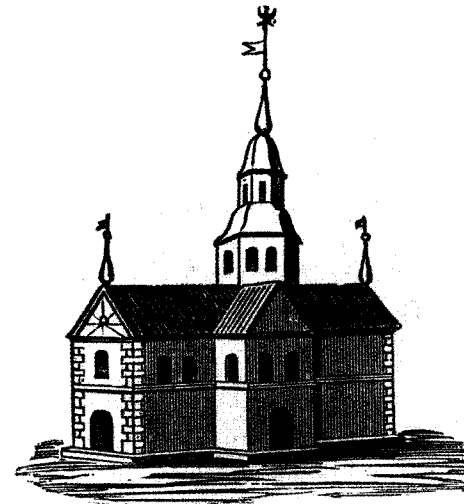
77 Tyszkiewicz E. *Birže*, s. 136–137; Jučas J. *Biržai*, p. 36–37; Tiškevičius E. *Biržai*, p. 80.

78 *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai* (toliau – *LMMPA*), t. 3: *Kėdainiai*, sudarė A. Tyla, Vilnius, 2002, p. 516–517, Nr. 211, 1788 m. Kėdainių ir Jonušavos susitarimas dėl tvarkos per Dievo Kūno šventę.

79 G[adon] M. *Opisanie powiatu telszewskiego w gubernii kowieńskiej w dawnem Xięstwie Żmujdzkim polozonego*, Wilno, 1846, s. 56. Plg. Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, p. 158–159.

80 *LMMPA*, t. 3, p. 117, § 37 (siuvėjų); 128, § 32 (pirklių brolijos); 135, § 10 (mėsininkų); 150, § 42 (odminių). Plg. Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, p. 159.

81 1784–1791 m. Biržų miesto aktų knyga, LNM, R 4008, p. 2, 28, 43, 125, 173, 213. Plg. Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, p. 158.

XVII a. pirmos ir antros pusės Biržų rotušė ir jos bokšto metalinis erelis, E. Tiškevičiaus (?) piešiniai

Biržai town hall and tower with the metal eagle from the first half and second half of the 17th century, illustrations by E. Tiškevičius (?)

lė kunigaikščių Radvilų erelį⁸². Kitas rotušės piešinys datuojamas XVII a. antra puse. Žinomas iš XIX a. kopijos, greičiausiai darytos to paties E. Tiškevičiaus. Jame rotušės bokštą taip pat vainikuoja karūnuotas Radvilų erelis su trimis ragais ant krūtinės⁸³. Turint galvoje kitus E. Tiškevičiaus piešinius, sunku pasakyti, kiek erelio ir ypač ragų vaizdavimas atitinka tikrovę. Tačiau kad rotušė iki jos sunykimo XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje buvo papuošta ereliu,

82 Tyszkiewicz E. *Birže*, s. 129; Tiškevičius E. *Biržai*, p. 75. Plg. su XVII a. rotušės piešiniu: Kiaupa Z. „Lietuvos miestų rotušės“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1982, Nr. 4, p. 31; Miškinis A., Baliulis A. „Lietuvos miestų planai, sudaryti iki 1800 m.“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Urbanistika ir rajoninis planavimas*, 1986, p. 108, 3 pav.; Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, p. 98–99 ir 18 bei 19 il. įklijoje.

83 Biržų rotušės piešinys: LMAVB, f. 31–1251, l. 7. Apie jį plačiau: Jučas M. „Kai kurie Biržų pilies ir senamiesčio istorijos metmenys“, p. 41; Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, p. 99 ir 20 il. įklijoje.

rodo ir kita medžiaga. Dar XIX a. Biržuose buvo saugomas metalinis rotušės bokšto erelis. Jį iš natūros nupiešė greičiausiai tas pats E. Tiškevičius, bent piešinys išliko Tiškevičių rinkiniuose. Šis erelis su kunigaikštiška kepure, bet be trijų ragų ant krūtinės primena 1589 m. herbo erelį⁸⁴. Žinoma, nukelti jo atsiradimą į XVI a., net XVII a. pirmą pusę, kai 1641 m. rotušė sudegė, neturime pagrindo. Jis greičiausiai buvo padarytas XVIII a., geriausiu atveju XVII a. antroje pusėje.

Su rotušė susiję ir kiti heraldiniai dalykai. 1777 m. pradžioje iš Karolio Stanislovo Radvilos lietuviškų valdų generalinio komisaro Mykolo Radziševskio gautoje instrukcijoje rašoma, kad miestas neturįs tarnų, kurie galėtų tinkamai saugoti suimtuosius ir garbingai teismui bei vaitui asistuoti. Dėl to magistratas privalęs šiam reikalui parinkti 4 tarnus, juos aprenkti vienoda uniforma su herbinėmis kepurėmis, kad jie galėtų visada miestui patarnauti ir sargybą eiti⁸⁵. Tokie rotušų tarnai žinomi ne tik Biržuose. Jų randame Kėdainiuose, Kretingoje, Vilniuje ir kituose Lietuvos miestuose. Antra, miesto rotušėje paprastai buvo saugomi viešieji svorio, tūrio ir ilgio matai. Pagal Magdeburgo miesto teisę tokie matai privalėjo būti paženklininti miesto ženklu arba herbu⁸⁶. Jie buvo reikalingi tam, kad, dingus ar pražuvus kitiems matams, pagal juos būtų galima naujus pagaminti, taip pat su etalonais kitus sulyginti. Ant kai kurių matų, be miesto herbo, reikalauta ir burmistro ženklo, kad būtų galima žinoti, kuriais metais ir kam esant valdžioje tas ar kitas viešasis matas buvo paskirtas. Krautuvėse naudojami svorio, tūrio ir ilgio matai privalėjo atitikti viešuosius matus ir taip pat būti pažymėti miesto herbu arba ženklu. Paprastai juos gamindavo magistrato paskirtas vienas kiekvienai matų rūšiai meistras. O tie, kurie klastosią matus, netikrus ženklus uždėsią, neteks garbės ir visų prekių. Taip rašoma 1652 m. Jonušo Radvilos nuostatuose dėl Kėdainių miesto matų⁸⁷. Tas pats turėjo būti ir Biržuose, nors mums nepavyko surasti panašaus jiems skirto dokumento.

Nurodėme tik kelias šaltinių užfiksuotas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų Biržų herbo panaudojimo arba galimo panaudojimo viešajame gyvenime sritis. Jų aiškiai buvo daug daugiau. Herbas turėjo rasti savo vietą miesto rotušės interjere, galbūt ir parapijos bažnyčioje, krosnių kokliuose, aktų ir kitose knygose, net miesto pareigūnų buityje naudotuose reikmenyse. Bet ir iš to, ką pavyko rasti šaltiniuose, matyti, kad Biržų miesto herbas viešajame gyvenime funkcionavo gana plačiai ir turėjo būti gerai žinomas ne tik biržiečiams, bet ir miesto svečiams, kitiems mūsų krašto gyventojams.

Nuo Ketverių metų seimo kuriozų iki sovietinės okupacijos

XVIII a. antroje pusėje nusilpusi ir vidinių prieštaravimų draskoma Abiejų Tautų Respublika tapo lengvu stipresnių kaimynų grobiu. Skubiai reikėjo rasti būdų šią padėtį taisyti. 1788 m. į Varšuvą sukviestas seimas užtruko iki 1792 m. ir buvo pramintas Didžiuoju, Reformų arba Ketverių metų seimu. Jo tikslas – reformuoti valstybę, sustiprinti ekonomiškai,

84 Rotušės bokšto erelio piešinys: LMAVB, f. 148–5, l. 2, 11; Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, p. 99 ir 21 il. įklijoje.

85 Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje XVII–XIX a., parengė Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, Vilnius, 1985, p. 63, § 4.

86 Ius municipale. To iest prawo mieyskie maydeburskie z lacińskiego y z niemieckiego na polski język z pilności y wiernie przelozone przez Pawła Szczerbicza, Warszawa, 1646, s. 54–55.

87 Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, p. 164–166.

kad būtų galima pasipriešinti kaimynų užmačioms. Tarp svarbiausiųjų Seimo nutarimų minėtinas 1791 m. balandžio 18 d. Miestų įstatymas ir garsioji būsimos reformuotos valstybės Gegužės 3-iosios konstitucija. Pagal Miestų įstatymą visi pavietų centrai, kuriuose vykdavo bajorų seimeliai, buvo skelbiami valstybės laisvaisiais miestais. Jų teises valdovas specialiomis privilegijomis žadėjo patvirtinti vėliau. Senieji miestai, kurie 1776 m. reformos metu neteko savivaldos teisių, jas galėjo atkurti, tačiau privalėjo įrodyti tokių teisių buvimą praeityje ir gauti iš valdovo renovacinę (atnaujinimo) privilegiją. Mažesni miesteliai, kurių veiklos pobūdis atitiko miestams keliamus reikalavimus, taip pat galėjo tapti laisvaisiais miestais, bet prieš tai turėjo gauti valdovo Stanislovo Augusto pasirašytą lokacinę (įkūrimo) privilegiją. Tokių miestų miestiečiai buvo išlaisvinti iš seniūnų valdžios, gavo teisę savarankiškai disponuoti jiems skirta žeme, verstis amatais ir prekyba, išsirinkti savus valdžios ir teismo organus, kurių valdžiai privalėjo paklusti visų luomų gyventojai. Laisvojo miesto teises galėjo gauti ir privatūs miestai, bet prieš tai privalėjo gauti miesto savininko sutikimą, ypač dėl disponavimo žeme⁸⁸.

Biržų miestiečiai neliko nuošalyje ir netgi juos pavadintume aktyviais savivaldos teisių išsaugojimo šalininkais. Dar 1776 m., kai dauguma Lietuvos valstybinių miestų, įvedant naujus valstybės mokesčius, neteko Magdeburgo teisių⁸⁹, o privačių miestų savivaldų likimas buvo paliktas miestų savininkų valiai, biržiečiai 1777 m. iš Karolio Stanislovo Radvilos generalinio komisaro gavo minėtą instrukciją, kaip toliau tvarkyti Biržų magistrato reikalus⁹⁰. 1780 m. jie iš valdovo Stanislovo Augusto gavo net savivaldos teisių patvirtinimo privilegiją⁹¹. O kai 1791 m. pasirodė minėtasis Miestų įstatymas ir kiti įstatymo lydymieji aktai, biržiečiai kreipėsi į miesto savininko mažamečio Dominyko Radvilos globėjus, Vilniaus kaštelioną Motiejų ir Trakų vaivadą Juozapą Radvilą, ir iš jų 1792 m. gavo specialią pergamentinę privilegiją, kuria buvo paliekama savivalda ir leidžiama rūpintis valdovo privilegija⁹². Varšuvoje jie pateikė abi minėtas privilegijas ir netrukus, 1792 m. birželio 12 d., gavo iš valdovo laisvojo miesto teisių patvirtinimą. Bet naujai išduotoje privilegijoje buvo nupieštas ir aprašytas visai kitas herbas. Tai iš dešinės nuskeltas skydas į geltoną ir mėlyną laukus. Geltoname lauke vaizduojamas juodas erelio sparnas su rausva koja, kuri, įsiterpusi į mėlynąjį lauką, laiko sidabrinę pasagą su trimis auksiniais kryžiais⁹³. Palyginę šį herbą su prieš 5 mėnesius Kėdainiams suteiktu herbu, nesunkiai įsitikinsime, kad naujasis Biržų herbas yra tiksliai Kėdainių herbo kopija⁹⁴.

88 *Materiały do dziejów sejmów czteroletnego*, t. 4, oprac. i przygotowali do druku J. Woliński, J. Michalski, E. Rostworowski, Wrocław, 1961, s. 91–97. Plg. Kryževičius V. *Lietuvos privilegijuotieji miestai. XVII a. antroji pusė – XVIII a.*, Vilnius, 1981, p. 89–90; Kiaupa Z. „Lietuvos miestų savivalda XIV–XVIII a.“, in: *Lietuvos heraldika*, kn. 1, sudarė ir parengė E. Rimša, Vilnius, 1998, p. 181–183.

89 Dabartinėje Lietuvos teritorijoje jas išsaugojo tik Vilnius, Kaunas ir Trakai (*Volumina legum*, przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane, t. 8, Petersburg, 1860, s. 567–568).

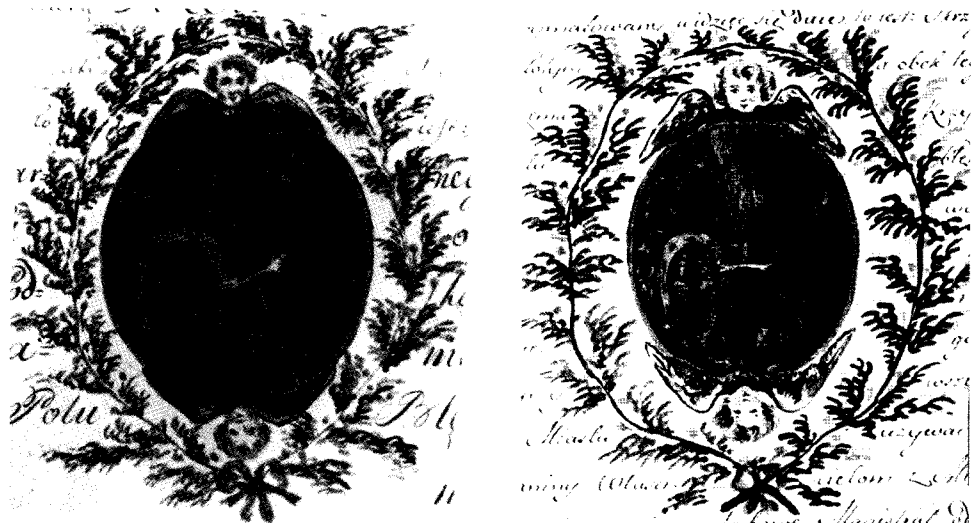
90 *Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje*, p. 62–64.

91 „1780.XI.16, Varšuva. Stanislovo Augusto privilegija Biržams“, in: LNM, R 4011.

92 „1792.V.5, Nesvyžius. D. Radvilos globėjų privilegija Biržams“, in: LNM, R 4003.

93 „<...> skrzydło orla czarnego w polu złotym, a obok tego skrzydła podkowa z trzema krzyżami w szponie orle w polu błękitnym, na spodzie herbu głowa aniola z dwoma pod twarzą skrzydłami, z laurem wokolo zielonym <...>“ (Privilegijos originalas saugomas: LNM, R 4012; vienalaikis privilegijos įrašas „Lietuvos Metrikoje“ yra Maskvoje, žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 556*, p. 153–154, abu su tuo pačiu spalvotu herbo piešiniu). J. Yčas, aprašydamas herbą, sukeitė ne tik skydo laukų spalvas, bet ir vietoj mėlyno nurodė žalią (Yčas J. *Biržai*, p. 51). 1792 m. herbas skelbtas: Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, 16 ir 17 il. įklijoje; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 178; Seibutis A. „Biržų herbo evoliucija“, įklijai; Rimša E. *Pieczęcie*, s. 313.

94 Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 177–178 (Biržai), 277 (Kėdainiai); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 556*, p. 41 (Kėdainiai), 154 (Biržai).

1792 m. Biržų miesto herbas, originalas, LNM, R 4012, ir kopija, LM, kn. Nr. 556, p. 154

Biržai city coat of arms from 1792, original, LNM, R 4012, and a copy, LM, Book No. 556, p. 154

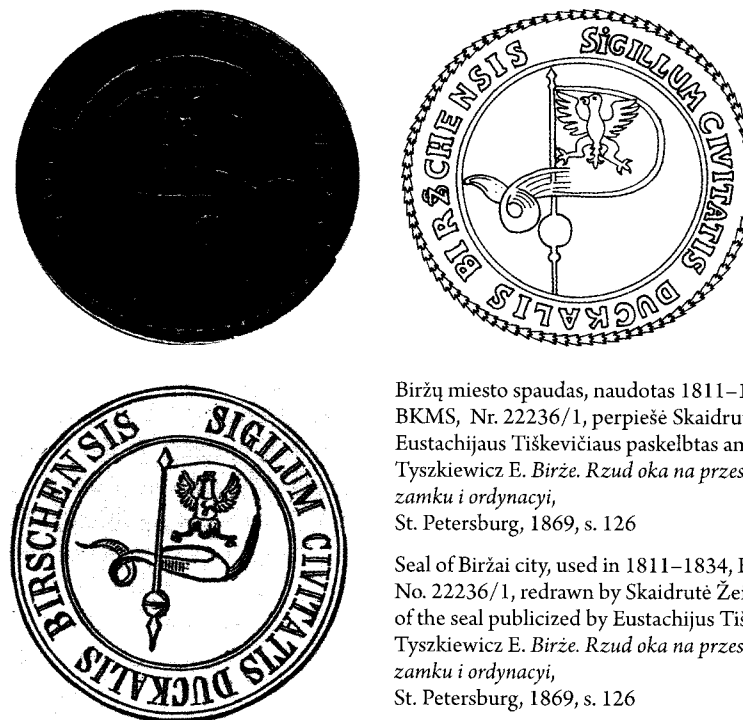
Minėtoje Dominyko Radvilos globėjų privilegijoje nėra jokių užuominų apie herbo pakeitimą. O 1780 m. privilegijoje, kuria rėmėsi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštinė, ruošdama 1792 m. privilegiją, buvo aprašytas, tiesa, be herbo piešinio, senasis simbolis – juodas erelis baltoje vėliavoje. Žiūrint į visa tai iš miesto savininko pozicijų, vieną herbą keisti kitu nebuvo jokio reikalo, nes ir Biržų, ir Kėdainių herbuose vyravo Radvilų giminės heraldika. Dar labiau senąja simbolika turėjo būti suinteresuoti miestiečiai. Naujas herbas laužė nusistovėjusias per 200 metų tradicijas ir, be to, neturėjo nieko bendra su Biržų miesto istorija, netgi buvo klaidingas. Juk pasaga su trimis kryžiais priklausė Kiškų giminei (lenkiškas herbas *Dąbrowa*), kuri Biržų niekada nevaldė⁹⁵. Kodėl miestas gavo tokį neįprastą herbą, atsakymą nesunkiai rasime, jei žvilgtersime į to meto herbų kūrimo praktiką.

Jau buvo rašyta, kad 1791–1792 m. kurtuose laisvųjų miestų herbuose jaučiamas skubotumas, profesionalumo ir precizikos stoka. Pasitaiko net tokių atvejų, kai privilegijoje herbas aprašomas vienaip, o piešiamas kitaip. Tai galima pasakyti ir apie naujai sukurtus ir atkurtus senuosius herbus. Ketverių metų seimo privilegijose daugiau ar mažiau iškraipyti Jurbarko, Simno, Šeduvos ir kitų anksčiau savivaldas turėjusių miestų herbai. Bet labiausiai sumenkino miesto herbo, kaip specifinio simbolio, vertę jau patvirtintų kitiems miestams herbų perpiešinėjimas. Pavyzdžiui, Piliškių herbas buvo nukopijuotas iš Anykščių, Platelių – iš Punsko, Josvainių – iš Veiviržėnų, Marjampolės iš Prienų, o Biržų – iš Kėdainių⁹⁶. Paskutiniu atveju tam tikrą įtaką galėjo turėti tai, kad abu miestai priklausė tiems patiems Radviloms. Dėl to 1792 m. Biržų herbą galima drąsiai laikyti heraldikos smukimo laikų produktu.

Atrodo, naujojo herbo nevertino ir patys miestiečiai. E. Tiškevičius, XIX a. rašydamas Biržų istoriją, buvo gerai susipažinęs su senosios savivaldos insinijomis, tačiau nė vienu

⁹⁵ Lietuvos heraldika, 2008, p. 218–219.

⁹⁶ Rimša E. „1791–1792 m. Lietuvos miestų savivaldos privilegijos kaip heraldikos šaltinis“, in: Lietuvos miestų istorijos šaltiniai, sudarė Z. Kiaupa ir E. Rimša, Vilnius, 1988, p. 112–113, 132–137.

Biržų miesto spaudas, naudotas 1811–1834 m., BKMS, Nr. 22236/1, perpiešė Skaidrutė Žeizytė; Eustachijaus Tiškevičiaus paskelbtas antspaudo piešinys: Tyszkiewicz E. *Birže. Rząd oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, St. Petersburg, 1869, s. 126

Seal of Biržai city, used in 1811–1834, BKMS, No. 22236/1, redrawn by Skaidrutė Žeizytė; illustration of the seal publicized by Eustachijus Tiškevičius: Tyszkiewicz E. *Birže. Rząd oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, St. Petersburg, 1869, s. 126

žodžiu neužsiminė apie naująjį herbą⁹⁷. Tiek iš jo pateiktos medžiagos, tiek iš išlikusių antspaudų aiškėja, kad biržiečiai nuo XVII a. antros pusės iki 1840 m. naudojo jau mūsų aprašytą antspaudą. Galimas daiktas, kad jie XIX a. pradžioje pasigamino dar vieną ganėtinai didelį (43,5 mm skersmens) spaudą, kuriuo buvo antspauduojama 1811–1834 metais. Jis labai panašus į ankstesnįjį, tik ereliui ant krūtinės nėra jokių skiriamųjų ženklų kaip 1589 m. herbe. Jo lotyniškoje legendoje taip pat rašoma, kad jis yra Biržų kunigaikštystės miesto antspaudas (SIGILLUM CIVITATIS DUCKALIS BIRSCHENSIS)⁹⁸. Paprastai šiuo antspaudu tvirtinti 1811–1834 m. išrašai iš Biržų miesto arba Biržų miesto vaito namų teismo protokolų knygų, vienas 1818 m. antspaudas yra vaito Jono Dvožekio rašte dėl Justino Onichimovskio įrašymo į miestiečius, kitas – 1823 m. Biržų miesto sutartyje su kunigu Jokymu Veveliu⁹⁹. Ir šio antspaudo žalvarinis spaudas išliko iki mūsų dienų Biržų krašto muziejuje „Sėla“. XIX a. jis buvo gerai žinomas, o jau ne kartą mūsų minėtas E. Tiškevičius, remdamasis juo, 1869 m. paskelbė antspaudo piešinį¹⁰⁰.

⁹⁷ Panašiai mano ir kiti autoriai (Gumowski M. „Herby miast litewskich“, s. 259).

⁹⁸ 1811–1834 m. Biržų miesto antspaudai: *Biblioteka Jagiellońska w Krakowie* (toliau – BJ), rkps 6322 IV, k. 11, 12 (XIX a. vid., juodas tušas, 2 vnt. J. Prekerio rinkinyje); LMAVB, f. 31–1252, l. 21 (XIX a. vid., lakas, E. Tiškevičiaus rinkinys); LVIA, f. 716, ap. 3, b. 14, l. 9^r (1811. III.16), 39 (1824); b. 129, l. 11^r (1831), 60 (1823), 91 (1834.I.18), 105^r (1828), 108 (1830), 110^r (1824), 115 (1830); b. 365, l. 15 (1818), 19^r (1820). S. Žeizytės piešinys saugomas: LH RS, f. 40, lent. VIII, l.

⁹⁹ Antspaudas skelbtas: Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, 13 ir 14 il. įklijoje; Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 181; Seibutis A. „Biržų miesto spaudai“, p. 131–132; Rimša E. *Pieczęcie*, s. 318–319.

¹⁰⁰ Tyszkiewicz E. *Birže*, s. 126; Tiškevičius E. *Biržai*, p. 73 ir titulinis lapas. Jo piešinys, kaip ir į laką atspaudas, išliko autoriaus rinkiniuose (žr. 98 nuorodą). Prie lako antspaudo ant kartono E. Tiškevičiaus įrašė: „Pieczęć większa mosiężna“ (Didesnis žalvarinis spaudas) ir „Sigillum Civitatis“ (Miesto antspaudas). Čia, kaip ir prieš tai aprašytame antspaude, yra viena kita rašybos klaida, o ant erelio krūtinės uždėtas senasis Radvilų herbas – trys ragai. Iš Biržuose saugoto spaudu pora juodo tušo antspaudų buvo atspausdinti ir kitam žinomam XIX a. tyrinėtojui Jonui Prekeriui (žr. 98 nuorodą).

Anksčiau, rašydami apie Biržų miesto herbą ir turėdami tik prastus antspaudų pavyzdžius, buvome linkę patikėti E. Tiškevičiaus paskelbtu antspaudu, kuriame ant erelio krūtinės buvo pavaizduoti trys ragai, juolab kad jis labai panašus į 1642 m. privilegijos herbo piešinį. Todėl ir jo spaudo galimą atsiradimo laiką nukėlėme į 1642–1679 m. laikotarpį¹⁰¹. Suradus daugiau antspauduotų aktų ir miesto žalvarinio spaudo nuotrauką, paaiškėjo, kad ant erelio krūtinės nėra jokių medžioklės ragų; juos aiškiai bus pridėjęs E. Tiškevičius. Vadinasi, jis negalėjo atsirasti 1642–1679 m. laikotarpiu. Be to, neseniai atrastas spaudo originalas verčia abejoti ir kita mūsų prielaida dėl galimo spaudo atsiradimo XVII a. pirmoje pusėje (ereliui ant krūtinės, kaip ir 1589 m. herbe, nėra trijų ragų)¹⁰². Didesnė tikimybė, kad jis buvo pagamintas XVIII a. ar net XIX a. pradžioje, nedaug anksčiau už žinomą pirmąjį panaudojimą (legendoje įrašytas miesto titulas rodo kunigaikštiškąjį valdymo laikotarpį). Įdomu tai, kad XIX a. vienu metu naudoti du spaudai. Galbūt šis didesnis priklausė miesto vaitui (juo daugiau antspaudavo jis), o prieš tai aptartas mažesnis, kurio spaudas neabejotinai siekia XVII a., – magistratui.

Ir kiti dalykai rodytų, kad biržiečiai 1792 m. herbą ignoravo. Pavyzdžiui, praėjus mėnesiui po laisvojo miesto teisių privilegijos gavimo, Biržų vokiečių bendruomenė (E. Tiškevičius vadina vokiečių cechų susivienijimu) pasigamino vėliavą, kurios spalvos tiksliai pakartojo senojo herbo spalvas: geltonoje šilkinėje vėliavoje aliejiniais dažais baltame kvadrato iš abiejų pusių nupieštas juodas Radvilų erelis. Tik šiam į kojas buvo įsprausti dar ir Prūsijos herbo atributai – skeptras ir valdžios obuolys¹⁰³. Čia vokiečių kultūros įtaka neabejotina. Ji pastebima ir paskutiniojo antspaudu legendos rašyboje. Lotynų kalba vietoj DUCALIS rašoma DUCKALIS, o vietoje BIRSENSIS – BIRSCHENSIS, t. y. raidė C perteikiama dvigarsiu CK, o S – SCH. Tuo nereikia stebėtis, nes Biržuose vokiečiai gyveno iš seno, buvo renkami į magistratą¹⁰⁴. Tarp jų turėjo būti ir juvelyrų, kurių vienas ir bus išraišęs Biržų miesto spaudą.

Apie 1840 m. sunykus senajai savivaldai, Biržai, kaip ir kiti nedideli Rusijos imperijos miesteliai, išsaugojo tam tikrų administracinių funkcijų. Iš to laiko išliko keletas paminklų su rusiška atributika. Vienas Biržų laisvojo miestelio spaudas saugomas Biržų krašto muziejuje „Sėla“. Jame centrinę vietą užima Kauno gubernijos herbas. Skyde, papuoštame imperatoriška karūna, vaizduojamas obeliskas 1812 m. karui atminti. Palei antspaudu kraštą įrašyta rusiška legenda: ПЕЧАТЬ ВОЛЬН(АГО): МЕСТЕЧКА БИРЖЪ¹⁰⁵. Kauno gubernijos herbą Nikolajus I oficialiai patvirtino 1843 m. birželio 11 dieną¹⁰⁶. Biržų miestelio spaudas bus šiek tiek vėlesnis, nes virš skydo uždėta imperatoriška karūna mūsų regione pradėjo plisti amžiaus viduryje, ypač antroje pusėje. Kitas panašios simbolikos antspaudas, kaip tvirtinama, rastas ant kelių XIX a. antros pusės dokumentų. Aplink Kauno gubernijos her-

101 Rimša E. „Lietuvos privačių miestų herbai“, p. 90.

102 Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 182; Rimša E. *Pieczęcie*, s. 320.

103 Vėliava piešta iš natūros. Buvo kvadratinė, dviejų lietuviškų uolekių dydžio (maždaug 130 x 130 cm). Vokiečių bendruomenės vėliavoje virš erelio įrašyta „Jermanii Comunitas Dignitas“, ereliui iš šonų – kunigaikščio Dominiko Radvilos inicialai (X.D. – R), po ereliu – Biržai ir data (*Birszen – d. 18 Julij 1792*). Gaila, kad E. Tiškevičius neužsiminė, kas vaizduojama kitoje vėliavos pusėje. Galbūt buvo tas pats atvaizdas. Piešinys saugomas: LMAVB, f. 148–5, l. 11. Taip pat žr. Tyszkiewicz E. *Birže*, s. 96–97; Tiškevičius E. *Biržai*, p. 56.

104 Karvelis D. „Religinės ir tautinės mažumos Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI–XVII amžiuje“, in: *Biržų istorijos apybraižos*, p. 104–107.

105 Seibutis A. „Biržų miesto spaudai“, p. 132 ir įklijta.

106 Rimša E. *Kauno miesto herbas XV–XX a.*, Vilnius, 1994, p. 91–92 ir kt.

1792 m. Biržų vokiečių bendruomenės cecho vėliava

Flag of the Biržai German community from 1792

In: Tyszkiewicz E. *Birže. Rzud oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, St. Petersburg, 1869, s. 97

Biržų laisvojo miestelio spaudas, XIX a., BKMS, Nr. 22236/2

Seal of the free town of Biržai, 19th c., BKMS, No. 22236/2

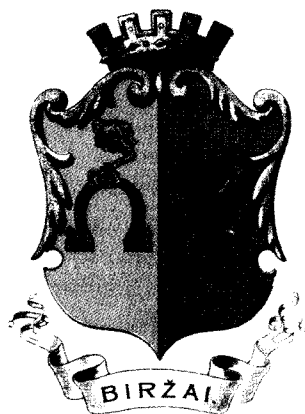
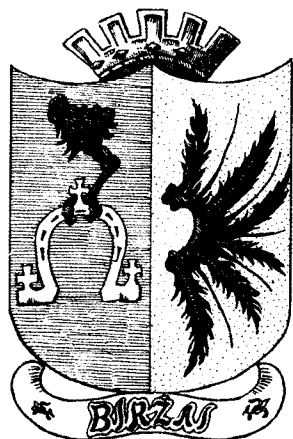
bą rašoma, kad jis priklauso Biržų miestiečių valdybai (БИРЖАНСКОЙ МЕЩАНСКОЙ УПРАВЫ)¹⁰⁷. Biržuose miestiečių valdyba, sprendžiant iš Biržų miesto tarybos sudarytos Komisijos surinktos medžiagos dėl miesto žemių, buvo įkurta 1876 m., kai Lietuvoje pradėtas taikyti 1870 m. Rusijos imperijos miestų įstatymas¹⁰⁸. Tiek laisvojo miestelio spaudas, tiek miestiečių valdybos antspaudai nieko bendra neturėjo su Biržų miesto heraldika, nes juose pavaizduotas Kauno gubernijos obeliskas rodė tik administracinę Biržų priklausomybę.

Visai kitaip reikalai susiklostė XX a. pirmoje pusėje, kai susikūrė Lietuvos valstybė ir buvo siekiama atgaivinti senąją miestų heraldiką. Tiesa, tuo atgaivinimu pirmiausia rūpinosi praeities tradicijų puoselėtojai ir tik kai kuriuose didesniuose miestuose – vietos valdžia¹⁰⁹. Ypač daug šioje srityje nuveikė archeologas ir muziejininkas Tadas Daugirdas (+1919 m.), dar Pirmojo pasaulinio karo metais pradėjęs skelbti Lietuvos valstybės ir miestų herbus, o po

107 Seibutis A. „Biržų miesto spaudai“, p. 133. Keletą 1890–1914 m. Biržų miestiečių valdybos antspaudų galima rasti ir kituose dokumentų rinkiniuose (LVIA, f. 1296, ap. 1, b. 13, l. 47, 49; 51; 61; 66, 67; 73, 74; 84). 1915 m. naudotas kitas panašios išvaizdos valdybos antspaudas, tik legenda rašyta šiek tiek kitaip: БИРЖАНСКАЯ МЕЩАНСКАЯ УПРАВА (*ibid.*, l. 63; b. 22, l. 6). XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tą pačią simboliką naudojo ir Biržų miesto notariai. Štai 1897 m. Antanas Gisičius antspaudė vaizdavo Kauno gubernijos obeliską ir aplink jį rašė rusišką legendą: ПЕЧАТЬ НОТАРИУСА АНТОНА ГИСИЧА ВЪ М. БИРЖАХЪ (*ibid.*, b. 13, l. [54]). 1913 m. panašų antspaudą turėjo kitas Biržų miesto notaras Anatolijus Belogorskis (*ibid.*, b. 11, l. 1; 242; 243).

108 1921 m. Biržų miesto tarybos protokolai ir kita medžiaga, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 1600, ap. 1, b. 14, l. 13. Plg. su Telšiais: Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 538.

109 1919 m. „Savivaldybių įstatyme“ nėra jokių duomenų apie miestų herbus („Savivaldybių įstatymas“, in: *Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 14, p. 7–8). Ir 1931 m. įstatyme pirmiausia rašoma, kad „savivaldybė antspauduose turi būti Vytis“, o jei norima vietoj jo naudoti vietos herbą, reikia gauti vidaus reikalų ministro leidimą („Vietos savivaldybės įstatymas“, *ibid.*, 1931, Nr. 356, p. 2, § 21). Ar miestai, tarp jų ir Biržai, vietos valdžios iniciatyva dar iki 1931 m. įstatymo pasirodymo pasigaminę spaudus su vietine heraldika prašė ministro juos patvirtinti, duomenų neturime.

Tado Daugirdo ir Broniaus Šaliamoro piešti Biržų miesto herbai iš autoriaus rinkinio; Antano Aleksandravičiaus skulptūrinis variantas, Algirdo Kalninio nuotrauka, BKMS rinkiniai

Biržai coat of arms drawn by Tadas Daugirdas and Bronius Šaliamoras from the author's collection; sculpture version by Antanas Aleksandravičius, photograph by Algirdas Kalninis, BKMS collections

to išleidęs nespaltotų atvirukų komplektą, tarp kurių buvo ir Biržų herbas¹¹⁰. Po T. Daugirdo mirties jo pradėtą darbą tęsė Bronius Šaliamoras, išspausdinęs kelių dešimčių spalvotų atvirukų komplektą¹¹¹. Vėliau B. Šaliamoro piešti miestų herbai pateko į įvairius reprezentacinius ir enciklopedinius leidinius¹¹², tapo savotišku tarpukario heraldikos stiliumi. Pagal jį, skulptorius Antanas Aleksandravičius ketvirtojo dešimtmečio viduryje beveik kiekvienai žymesnei savivaldybei išraižė medinius spalvotus herbų bareljefus¹¹³. Įdomiausia, kad T. Daugirdas, o juo sekdami ir kiti autoriai, Biržams neatkūrė senojo istorinio herbo, kurio atvaizdą nors ir

110 Daugirdas T. 24 Lietuvos pilių ženklai, Kowno, b. m., Nr. 1.

111 Šaliamoras B. 40 ženklų: Lietuvos valstybės – Vytis. Žemaičių. Gedimino. Vytauto ir Lietuvos senovės pilių, sulig J. Obstu piešė B. Šaliamoras, Kaunas, b. m., Nr. 28 (Biržai).

112 Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas: 1430–1930, spaudai paruošė H. Serafinas, Kaunas, 1933, p. 373; Lietuvos enciklopedija, t. 3, Boston, 1954, p. 18; Vijeikis V. Lietuva, mano tėvų žemė, Chicago, Ill, 1961, p. 20; Kviklys B. Mūsų Lietuva, t. 2, Boston, 1965, 2-oji fotografinė laida, Vilnius, 1991, p. 674 ir daugelyje kitų leidinių.

113 Tokiu bareljefu buvo papuoštas medinis kluptas Biržų Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje, padarytas dar XIX a. viduryje iš Biržų krašto kilusio Stepono Jurevičiaus. Kluptas buvo įrašytas į vietinės reikšmės dailės paminklų sąrašą (Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas, Vilnius, 1973, p. 611, Nr. 794). Už herbinių bareljefo nuotraukos parūpinimą dėkoju Biržų krašto muziejaus „Sėla“ direktoriaus pavaduotojai Editai Lansbergienei.

su klaidomis dar XIX a. paskelbė E. Tiškevičius, o sukūrė visišką naują darą, remdamiesi Jano Obsto 1912 m. pateikta 1792 m. privilegijos tekstine medžiaga. Joje rašoma apie „auksiniame lauke esantį juodo erelio sparną, o šalia to sparno, mėlyname lauke, erelio kojos laikomą pasagą su trimis kryžiais“¹¹⁴. Suprantama, neturint 1792 m. herbo atvaizdo (žr. aukščiau), buvo „nupieštas tekstas“. Taip atsirado dar vienas Biržų herbo naujadaras, kurio joks oficialus heraldikos šaltinis nežino.

Įdomu tai, kad tuo pat metu oficialiuose Biržų miesto burmistro 34 mm skersmens antspaudoose vaizduotas laurų vainiku apjuostas 1792 m. herbas, su angeliukų galvutėmis ovalaus skydo viršuje ir apačioje. Palei antspaudo kraštą puslankiu viršuje įrašyta BIRŽŲ MIESTO, apačioje – BURMISTRAS¹¹⁵. Be burmistro antspaudo, 1792 m. Biržų herbu buvo papuoštas naujai 1924 m. pastatytos Biržų rotušės frontonas¹¹⁶. Galimas daiktas, kad miesto savivaldybėje buvo ir daugiau 1792 m. herbo naudojimo atvejų, tik nežinia, kaip jie derinosi su T. Daugirdo, B. Šaliamoro ir kitų autorių kūriniais. Visi jie, kai sovietinė kariuomenė 1940 m. birželio 15 d. peržengė Lietuvos Respublikos sieną, anksčiau ar vėliau buvo pasmerkti pražūčiai. Dar nespėjus rusams įsitvirtinti, į Lietuvą atsirito karo banga. 1944 m. išvijus vokiečius, vėl sugrįžo bolševikai ir toliau tęsė dar 1940 m. pradėtą juodą darbą. Biržų herbas keliems dešimtmečiams buvo užmirštas, dingo herbas ir nuo miesto rotušės pastato, kuriame įsikūrė ir kurį laiką šeimininkavo sovietinė Biržų rajono valdžia.

Istorinės heraldikos sugrįžimas

XX a. septintajame dešimtmetyje Baltijos kraštuose pastebimas vis didesnis susidomėjimas praeitimi, istorine heraldika. Po chruščiovinio atšilimo atsirado šokių tokių galimybių meno, kultūros žmonėms pabuvoti užsienyje, ėmė megzti glaudesni partnerystės ryšiai bent tarp soclagerio miestų. Susigiminiavusių miestų delegacijos atvažiuodavo į Lietuvą, o mūsiškės išvykdavo pasižvalgyti svetur, kaip tada buvo sakoma, pasisemti patyrimo. Dažnas atsiveždavo herbinių ženklelių, gairelių, bukletų, po Antrojo pasaulinio karo jie labai išpopuliarėjo ir pasidarė prieinamiausia sportininkų, turistų, meno kolektyvų pasikeitimo suvenyrais forma. Į daugelį tokių dalykų sovietinė valdžia pradėjo žiūrėti atlaidžiau, be to, buvo galima propagandai parodyti, kad ir mes šį tą turime. Taigi, sunkiai braškėdamas istorijos ratas po truputį ėmė sukti į priekį. Lietuva šiame kelyje pramynė savo ganėtinai platų takelį.

114 O[bst] J. „Herbarz litewski: Herby miast (rysunki Tadeusza Dmochowskiego)“, in: *Litwa i Ruś*, t. 2, 1912, zesz. 1, s. 54.

115 Sunku tiksliai pasakyti, kada šis antspaudas atsirado, bet išliko greičiausiai iki Antrojo pasaulinio karo. Gali būti, kad 1942 m. sausio 10–17 d. sudarytame Biržų miesto savivaldybės inventoriuje antruoju numeriu įrašyta 4,5 rublio įkainuota „antspauda apvali“ yra čia minimų antspaudų spaudas (LCVA, f. 1381, ap. 3, b. 328, lapai nenumuoti). Turimi 1928–1934 m. burmistro antspaudai rodo, kad jais antspauduoti mažesnės vertės kasdieniai dokumentai: išrašai iš protokolų, burmistro skelbimai, pranešimai miestiečiams ir pan. (*ibid.*, ap. 1, b. 1903, l. 67–73; f. 1600, ap. 1, b. 238, l. 79, 87, 89; b. 296, l. 4, 8, 23, 32, 34, 37, 39, 138, 139 ir kt.). O oficialiuose ant firminių Biržų miesto burmistro blankų raštuose 1931–1932 m. raštuose vaizduotas Lietuvos valstybės herbas (*ibid.*, f. 1600, ap. 1, b. 218, l. 71; b. 238, l. 23–30, 52, 90–99 ir kt.).

116 Rotušė, pastatyta Kanauninkų gatvėje, tuomet vadinta Biržų miesto valdybos namu. Jam „atidengti“ 1924 m. rugsėjo 17 d. buvo skirtas iškilmingas tarybos posėdis, kurio metu nutarta Kanauninkų gatvę pavadinti Rotušės vardu (*ibid.*, b. 59, l. 22–23). Taip pat žr. „Miesto muziejus su lelija“, in: *Skautų aidas*, 1932, Nr. 11, p. 7. Plg. Seibutis A. „Kaip ant Biržų Rotušės atsirado ir išnyko skautų Lelija“, in: *Šiaurės Rytai*, 2010 m. spalio 30 d.

Biržų miesto burmistro antspaudas, naudotas 1928–1934 m., LCVA, f. 1381, ap. 1, b. 1903, l. 69 (1928); Biržų herbas rotušės frontone, in: *Skautų aidas*, 1932, Nr. 11, p. 7

Biržai city burgomaster's seal, used in 1928–1934, LCVA, f. 1381, ap. 1, b. 1903, l. 69 (1928); Biržai coat of arms on the town hall pediment, in: *Skautų aidas*, 1932, No. 11, p. 7

1966 m. pabaigoje Ministrų Tarybai pritarus prie Lietuvos kultūros ministerijos buvo įkurta Respublikinė heraldikos komisija, pirmoji tokio pobūdžio institucija Sovietų Sąjungoje¹¹⁷. Jai vadovavo tuometis kultūros viceministras Vytautas Jakelaitis. Komisija užsibrėžė tikslą atkurti istorinius miestų herbus, o naujiems miestams, kurie anksčiau herbų neturėjo, sukurti naujus. Iš pradžių naujovėms nepasiruošusi daugelio rajonų valdžia delsė. 1967 m. viduryje V. Jakelaičiui teko kreiptis į kultūrą kuruojančią Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoją Leokadiją Diržinskaitę, kad ši savo ruožtu paragintų rajonų ir miestų vadovus. Darbas šiek tiek pajudėjo, kai liepos 10 d. buvo išsiuntinėtas L. Diržinskaitės pritarimas atgaivinti miestų heraldiką ir pareikalauta iki rugpjūčio 1 d. pranešti, kas šiuo klausimu padaryta¹¹⁸. Po metų į Komisiją kreipėsi ir Biržų rajono vadovybė, prašydama patvirtinti istorinį 1589 m. herbą¹¹⁹, ir netrukus, rugsėjo 30 d., kaip aiškėja iš Komisijos posėdžio protokolo, pateikė svarstyti atkuriamo herbo projektą¹²⁰. Svarbu tai, kad tuomet apsispręsta atkurti ne 1792 m. ar T. Daugirdo naujadarą, o pirmąjį 1589 m. herbą. Deja, apie išlikusią Biržų miesto archyvinę medžiagą mažai žinota, neįsigilinta ir į skelbtų privilegijų duomenis, netgi kunigaikščių

117 Šilnienė B. „Lietuvos heraldikos komisija“, in: *Lietuvos heraldika*, kn. 1, p. 157.

118 Kultūros paveldo centro Paveldosaugos bibliotekos dokumentų fondai (toliau – KPCPB), f. 2, ap. 1, b. 240, l. 15.

119 1968 m. rugsėjo 6 d. Biržų rajono DŽDT vykdomojo komiteto pirmininko A[lfonso] Bernoto raštas Heraldikos komisijai dėl istorinio herbo atkūrimo, *ibid.*, l. 155.

120 *Ibid.*, b. 239: 1968.IX.30 posėdžio protokolas.

1969 m. Biržų miesto herbas, in: *Kultūros barai*, 1969, Nr. 4, įklia

Biržai city coat of arms from 1969, in: *Kultūros barai*, 1969, No. 4, inset

Radvilų heraldiką. Dėl to atkurtame herbe atsirado nemažai klaidų. Geltonas arba auksinis skydo laukas buvo pakeistas į raudoną, o baltoje vėliavoje ant juodo erelio krūtinės uždėtas perdėm sumodernintas raudonas skydelis su trimis, atseit, Radvilų geltonais medžioklės ragais. Senojo Radvilų herbo spalvos aiškiai perimtos iš Alberto Vijūko-Kojalavičiaus herbyno, kur raudoname lauke trys ragai su auksiniais apkaustais ir raišteliais aprašyti kaip Radvilų ir jų pirmtakų Astikų herbas, galimas daiktas, kadaise taip spalvintas¹²¹. Herbą kūrė du dailininkai. Iš pradžių kelis projektus pateikė Antanas Kazakauskas, galiausiai darbą užbaigė Vaidilutė Grušėckaitė. Jos parengtą etaloną Respublikinė heraldikos komisija aprobavo 1969 m. kovo 11 dieną¹²². Herbas ne kartą skelbtas spaudoje¹²³.

Deja, ne visiems istorinės heraldikos atgaivinimas buvo prie širdies. Ypač nepalankiai į ją žiūrėjo Maskvos statytinis tuometis Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto antrasis sekretorius Valerijus Charazovas. Pasitaikė ir gera proga su miestų herbais susidoroti. 1970 m. liepos mėnesį buvo iškilmingai švenčiamos 30-osios sovietų valdžios paskelbimo metinės. Ta proga Vilniuje vyko Respublikinė dainų šventė, kurios sudedamoji dalis buvo iškilminga eisena, vienas įspūdingiausių ir spalvingiausių renginių Lietuvoje. Miestų delegacijos į šventę atvažiavo su savo istoriniais ir naujaisiais herbais, su pasididžiavimu nešėsi išskleistas herbines vėliavas ir kitus transparentus. Tada pirmą kartą sovietinės valdžios metais į viešumą buvo iškeltos iki tol draustos praeities vertybės. Vietiniams partiniams vadams ir Maskvos emisarams atgimstanti heraldika pasirodė socialistinių idealų išdavimu, buržuazinių atgyvenų gaivinimu. Ypač V. Charazovui ir svečiams iš Maskvos, kaip šio darbo autoriui pasakojo tos šventės dalyviai, nepatiko Biržų herbas, nes jame pavaizduotas paukštis jiems priminė nacistinės Vokietijos erelį. Po šventės Respublikinės heraldikos komisijos veikla buvo slapta uždrausta, o tai, kas per kelerius metus buvo sukurta, liepta sunaikinti¹²⁴. Biržų erelis susilaukė tokio pat likimo.

121 Wijuk-Kożalowicz W. *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego, tak zwany Compendium, czyli o klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywiają*, Kraków, 1897, s. 195, 308–309. Bene pirmą kartą raudoname lauke trys juodi ragai su auksiniais apkaustais ir sidabriniais raiščiais buvo pavaizduoti Arsenalo herbyne, sudarytame 1555 m. Vilniaus vyskupo Povilo Alšėniškio aplinkoje (Polackzówna H. „Stemmata Polonica: Rękopis Nr. 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenalu w Paryżu“, in: *Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, t. 1, Lwów, 1927, s. 243).

122 KPCPB, f. 2, ap. 1, b. 10–12: 1969 m. Biržų miesto herbo etalonai: grafinis, spalvotas ir spalvotas su miesto pavadinimu. Iš ten pat (b. 239) saugomų labai lakoniškų Komisijos posėdžių protokolų sužinoti galima tik Biržų herbo projektų svarstymo datas (1968 m. rugsėjo 30, spalio 16 ir 22 d. bei 1969 m. vasario 3 d.). Tik paskutiniame posėdyje prašoma dailininko dar paieškoti labiau renesansinio herbo figūros vaizdavimo.

123 *Kultūros barai*, 1969, Nr. 4, įklia; *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1986, p. 26; Rimša E. „Ar visi mūsų miestai turi herbus?“, 2-asis viršelis ir kitur.

124 Išsamiau apie Respublikinės heraldikos komisijos veiklą ir jos panaikinimo aplinkybes rašė Vytautas Jakelaitis prisiminimų knygoje: *Saulė leidžiantis – toks buvimas drauge*, t. 2, Vilnius, 2002, p. 218–225.

Sovietiniais laikais atgaivinti heraldiką buvo galima tik turint oficialiai veikiančią instituciją. Visi kiti veiksmai buvo traktuojami kaip savivalė. Atkurti komisijos veiklą bandyta ne kartą. Vienu metu atrodė, kad Heraldikos komisiją pavyks atgaivinti 1980 m., nes jos veiklai pritarė tuometis kultūros viceministras Jonas Glemža, reikalai buvo baigiami derinti su Ministrų Tarybos pirmininku Juozu Maniušiu. Tačiau kitų metų pradžioje šiam pasitraukus iš pareigų darbas sustojo, o į jo vietą atėjęs Ringaudas Songaila buvo ne ta figūra heraldikai gaivinti¹²⁵. Tik devintojo dešimtmečio pabaigoje, kai Michailas Gorbačiovas viešai paskelbė savo naująjį sovietinės imperijos pertvarkymo planą, Lietuvoje pradėjo dygti pirmieji ganėtinai nedrąšūs demokratijos daigai. Tuo pasinaudojus, 1987 m. pabaigoje prie Kultūros ministerijos buvo atkurta Respublikinė heraldikos komisija, nuo 1990 m. pradėjusi veikti prie Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo kaip Lietuvos heraldikos komisija. Jau antrajame Komisijos posėdyje, kuris įvyko 1988 m. pradžioje, buvo peržiūrėti visi anksčiau veikusios komisijos aprobuoti miestų herbai ir nutarta beveik pusę jų taisyti. Nes vienur nuo istorinės tiesos buvo nukrypta dėl herbų religinių motyvų, kitur dėl istorinių duomenų, ikonografinės medžiagos stokos ar kitų priežasčių. Tarp tų taisytinų herbų pateko ir Biržų miesto herbas¹²⁶.

Pataisyti Biržų herbą buvo paprasta, nes tuomet Heraldikos komisijai jau buvo žinoma dauguma Biržų miesto heraldikos šaltinių, tiek pirmosios 1589 m. privilegijos herbas, tiek jo vėlesni pakeitimai, miesto antspaudai. Be diskusijų, kaip pagarbos ženklą, buvo nutarta atkurti tą herbą, kurį 1589 m. Biržams iš valdovo Zigmanto Vazos kartu su Magdeburgo miesto teisėmis išrūpino tuometinis miesto savininkas Kristupas Radvila Perkūnas. 1988 m. pabaigoje darbo ėmėsi vietos dailininkas Egilas Skuja (Egils Skuja)¹²⁷. Jo parengtą herbo etaloną Heraldikos komisija patvirtino savivaldos 400 metų jubiliejaus išvakarėse, 1989 m. vasario 22 dieną¹²⁸. Vėliau, kai atsirado Lietuvos Respublikos Prezidento institucija, nutarta jį įteisinti aukščiausiu lygmeniu. Teikiant Biržų herbą tvirtinti Prezidentui, palikta 1989 m. herbo grafika, tik, pagal patikslintas taisykles, geltona spalva pakeista į auksą, o balta – į sidabrą. Pataisytą spalvinį variantą Lietuvos Respublikos Prezidentas Algirdas Brazauskas patvirtino 1997 m. lapkričio 6 dieną. Tuomet buvo parengtas ir Biržų miesto herbinės vėliavos (standarto) projektas, kurį Lietuvos heraldikos komisija patvirtino lapkričio 13 dieną¹²⁹. Biržų vėliavai buvo parinktas baltas audeklas, kokį karinėse vėliavose praityje naudojo Biržų ir Dubingių šakos kunigaikščiai Radvilos, bene svarbiausi senosios Biržų miesto istorijos kūrėjai. Ant audeklo uždėtas Biržų miesto herbas, apjuostas žaliu stilizuotu triumfo vainiku.

Pagal Lietuvos Respublikos įstatymus savivaldybės paprastai naudoja savo centro herbą. Taigi, Biržų herbas reprezentuoja ne tik miestą, bet ir Biržų rajono savivaldybę. Jo

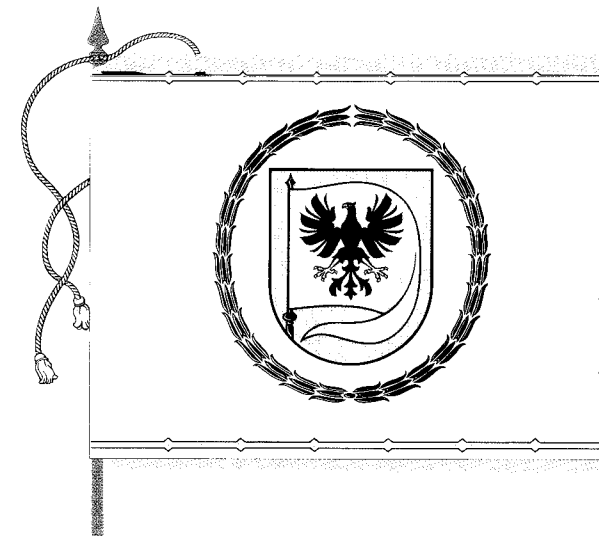
125 1980 m. Heraldikos komisijos atgaivintą medžiagą teko rengti šio straipsnio autoriui.

126 Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarijos archyvas (toliau – LRPKA), Lietuvos heraldikos komisija, ap. 16, b. 1: 1988 m. sausio 19 d. Respublikinės heraldikos komisijos posėdžio protokolas. Taip pat žr. Šiliniene B. *Lietuvos heraldikos komisija*, p. 158–160.

127 LRPKA, Lietuvos heraldikos komisija, ap. 16, b. 1: 1988 m. gruodžio 14 d. Respublikinės heraldikos komisijos posėdžio protokolas.

128 1989 m. Biržų herbo etalonai (spalvotas ir grafinis) saugomi Lietuvos heraldikos komisijoje (antras komplektas perduotas užsakovui). Netrukus, minint savivaldos jubiliejų, E. Skujos atkurtas Biržų istorinis herbas buvo pristatytas visuomenei: „Biržų miestui – 400 metų: Istorija ir dabartis“, in: *Tiesa*, 1989 m. kovo 8 d.; „Biržų miestui – 400 metų“, in: *Biržiečių žodis*, 1989 m. kovo 9 d.; Rimša E. „Biržų herbas“, p. 30 ir kituose leidiniuose. Taip pat žr. *Lietuvos heraldika*, kn. 1, p. 35 ir kt.

129 1997 m. Biržų miesto herbo etalonas ir vėliavos projektas saugomi Lietuvos heraldikos komisijoje (antras komplektas perduotas užsakovui). Apie 1997 m. herbo įteisinimą rašė: *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 102–2568. Herbas ir vėliava skelbti: *Lietuvos heraldika*, 2008, p. 127–128.

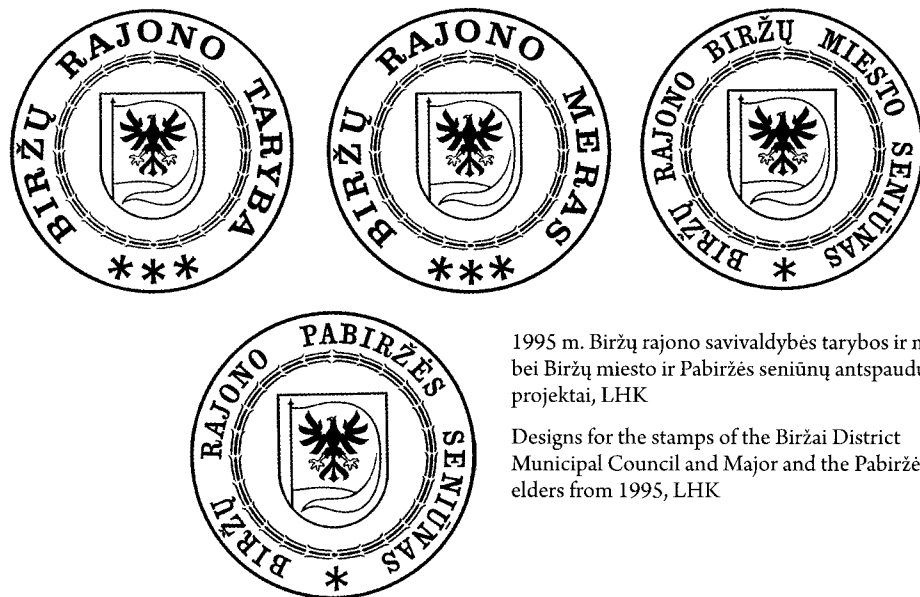
1997 m. Biržų miesto herbas ir vėliavos projektas, LHK

Design for the Biržai city coat of arms and flag from 1997, LHK

naudojimo ribos labai plačios. Be herbo ir vėliavos, 1995 m. birželio 15 d. Lietuvos heraldikos komisija patvirtino Biržų rajono Tarybos, Mero, savivaldybės administratoriaus ir kontrolieriaus, taip pat visų seniūnų – Biržų miesto, Pabiržės, Pačeriaukštės, Papilio, Parovėjos, Nemunėlio Radviliškio, Širvėnos ir Vabalninko 35 mm skersmens antspaudų projektus. Visuose vaizduojamas Biržų miesto herbas, apjuostas stilizuotu triumfo vainiku, palei antspaudu kraštą įrašyta antspaudu savininką rodanti legenda. Ji rašoma nuo apačios, legendos pradžia rodo šešiakampę žvaigždutę, tik Tarybos ir Mero antspauduose, esant daugiau vietos, pradžioje įdėtos trys žvaigždutės¹³⁰. 1995 m. parengus antspaudų projektus, buvo užbaigtas oficialiosios senuoju Biržų herbu pagrįstos Biržų miesto ir Biržų rajono savivaldybės heraldikos kūrimas. Vėliau, kai pradėjo rasti naujų seniūnijų centrų herbus, Nemunėlio Radviliškio seniūnijai 2006 m. buvo parengtas kitas antspaudu projektas su jos centro herbu.

Iš to, kas buvo pasakyta, galima tvirtinti, kad 1589 m. Biržų miestui kartu su savivaldos teisėmis valdovo Zigmanto Vazos suteiktas herbas – geltoname (auksiniame) lauke baltoje (sidabrinėje) vėliavoje juodas erelis – be pertraukos ir žymesnių pakeitimų buvo naudojamas miesto viešajame gyvenime iki 1840 m., t. y. apie 250 metų. Tik 1642 m. ereliui ant krūtinės buvo uždėtas senasis Radvilų herbas, mėlyname skyde trys juodi medžioklės ragai, o XVII a. antroje pusėje vietoj ragų atsirado savivaldos teisių ir herbo suteikėjo Zigmanto Vazos monograma. Per tą laiką juodas erelis baltoje vėliavoje tapo neatsiejama Biržų savivaldos istorijos dalimi, miesto garbės ir pasididžiavimo atributu. Jis buvo raižomas miesto spauduose, juo puošiamos magistrato tarnų uniforminės kepurės, rotušės bokštas, miesto vėliava, turbūt ir

130 Vienas visų 1995 m. patvirtintų Biržų rajono savivaldybės ir jos padalinių antspaudų projektų komplektas saugomas Lietuvos heraldikos komisijoje (Biržų herbo byla).

1995 m. Biržų rajono savivaldybės tarybos ir mero bei Biržų miesto ir Pabiržės seniūnų antspaudų projektai, LHK

Designs for the stamps of the Biržai District Municipal Council and Major and the Pabiržė elders from 1995, LHK

Biržų miesto viešieji matai bei kiti savivaldos ir jos pareigūnų reikmenys. Greičiausiai dėl to Biržų miestiečiai, 1792 m. iš Stanislovo Augusto gavę naują iš Kėdainių privilegijos nukopijuotą herbą, jo visai nepaisė. Tik Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais, kai Rusijos imperijos valdžios išguiti senieji herbai buvo tik atrandami, kadaise pačių miestiečių ignoruotas 1792 m. herbas pateko į Biržų miesto burmistro antspaudą, naujos rotušės frontoną. Be to, tuo pačiu metu buvo naudojamas ir kitas naujadaras, T. Daugirdo ir kitų dailininkų nevykusiai nupieštas pagal tos pačios 1792 m. privilegijos žodinių herbo aprašymą ir per spaudą išpopuliarintas visame krašte. Pirmą kartą senasis istorinis herbas bandytas atkurti dar sovietmečiu, 1969 m., tačiau dėl šaltinių ir patikimos ikonografinės medžiagos stokos turėjo nemažai klaidų. Iš naujo pagal 1589 m. privilegijos piešinį Biržų herbas atkurtas savivaldos 400 metų jubiliejaus išvakarėse. Vėliau, 1997 m. lapkričio 6 d., jo patikslintą spalvinį variantą patvirtino Lietuvos Respublikos Prezidentas. Be herbo, šiuo metu senasis Biržų simbolis plačiai naudojamas vėliavose, antspauduose, kituose ženkluose ir suvenyruose, reprezentuojančiuose tiek patį Biržų miestą, tiek Biržų rajono savivaldybę ir jos padalinius.

Doc. Dr Dr h. c. Edmundas Rimša

The Coat of Arms of the City of Biržai

Summary

The article discusses the heraldry of the Radvila dukes' private city of Biržai. Sources indicate that together with autonomous city rights, in 1589 Sigismund Vasa granted the city of Biržai a coat of arms – a black eagle on a white (silver) flag on a yellow (gold) background. This coat of arms was used continuously without major alterations in the city's public life until 1840, that is, for around 250 years. The only real change was the addition of the earlier Radvila coat of arms on the eagle's breast in 1642. The earlier coat of arms featured three black hunting horns on a blue shield, and in the second half of the 17th century, the horns were replaced by the monogram of Sigismund Vasa, grantor of the city's autonomous rights and its coat of arms. Over that time, the black eagle on the white flag became an inseparable part of Biržai city's history of autonomy, an attribute of its honour and pride. It was carved onto city seals, it was used to decorate the caps that were part of the uniform of the magistrate's officers, as well as the town hall tower, the city flag, perhaps even the public gauge standards for Biržai city, and other municipal and official items. This most likely explains why the residents of Biržai, having been given a coat of arms copied from the Kėdainiai privilege by Stanisław Augustus in 1792 disregarded it completely. Only during the period of the First Republic of Lithuania, when coats of arms that had been banned by the Russian Empire were being rediscovered, the 1792 coat of arms once ignored by the city's residents was incorporated into the Biržai city burgomaster's stamp, and on the pediment of the new town hall. Another novelty was being used at the same time, a coat of arms quite poorly drawn by Tadas Daugirdas and other artists based on the verbal description of the 1792 privilege. This version was popularised across the whole country through the press. The first attempt at restoring the old historic coat of arms was in the Soviet period in 1969, however, due to a lack of sources and reliable iconographic material, it had a number of errors. The new Biržai coat of arms based on the original privilege of 1589 was recreated on the eve of the 400th anniversary of the city's autonomy rights. Later, on November 6, 1997 a corrected coloured version was certified by the President of the Republic of Lithuania.